

UNIVERZITA TOMÁŠE BATI VE ZLÍNĚ

Institut mezioborových studií Brno

Šikana u školní mládeže jako krize současného školství

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Vedoucí bakalářské práce:

PhDr. Alena Plšková

Vypracoval:

Luděk Sapara

Brno 2008

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci na téma „Šikana u školní mládeže jako krize současného školství“ zpracoval samostatně a použil jen literaturu uvedenou v seznamu literatury.

Svitavy 5. 4. 2008

.....
Luděk Sapara

Poděkování

Děkuji paní PhDr. Aleně Plškové za velmi užitečnou metodickou pomoc, kterou mi poskytla při zpracování mé bakalářské práce.

Také bych chtěl poděkovat své manželce Lence za morální podporu a pomoc, kterou mi poskytla při zpracování mé bakalářské práce, a které si nesmírně vážím.

Luděk Sapara

OBSAH

Úvod	2
1. Vymezení pojmů	4
2. Působení sociálního prostředí	9
2.1 Funkce rodiny	9
2.2 Funkce školy	11
3. Řešení a prevence šikany	15
3.1 Znaký a druhy šikany	15
3.2 Aktéři šikany	19
3.3 Pět stádií šikany	24
3.4 Metodika postupu	26
3.5 Druhy prevence	32
3.6 Trestní postih šikany	33
3.7 Řešení šikany ve světě	37
4. Projekty k potlačení šikany	39
4.1 Systém včasné intervence (SVI)	39
4.2 Minimalizace šikany (MIŠ)	46
4.3 Projekt CHIPS	48
5. Aplikační část - vlastní průzkum	50
5.1 Stanovení cíle a hypotéz	50
5.2 Text dotazníku	52
5.3 Způsob provedení a zpracování dat	55
5.4 Výsledky průzkumu	56
Závěr	64
Resumé	67
Anotace	68
Seznam použité literatury	69

ÚVOD

Ve své práci se zabývám jedním ze sociálně patologických jevů, který tvoří závažný a aktuální problém současné společnosti - šikanou. Od jiných projevů násilí nebo agrese se liší způsobem jejího provádění, specifikou obětí a agresorů, příčinami vzniku, délkou trvání a především důsledky takového jednání.

Agresi a násilí vidíme v současnosti všude okolo nás. Téměř denně jsme svědky agresivního, nesnášenlivého a násilného chování lidí v autobusech, v obchodech, na pracovištích, na fotbalových zápasech, na hřištích, diskotékách, v rodinách, v politice nebo ve vztazích mezi etnickými skupinami či národy. Násilí vidíme každodenně na televizních obrazovkách, čteme o něm v denním tisku, setkáváme se s ním v počítačových hrách. V posledních letech agrese a násilí rostou i u mládeže, což potvrzují statistiky násilných trestných činů mladistvých. Jejich počet stoupá dokonce i v základních a středních školách. Právě zde se projevuje neovládnutelná zloba, ale i další negativní emoce, jako nenávisť, závist, odpor, netolerance nebo ztráta soucitu, které vedou k rozkladnému chování, násilí a agresi. Učitelé upozorňují školní a poradenské psychology na zcela nový jev v oblasti agrese a násilí ve školách – nejenže se zvyšuje agresivita a krutost dětí, ale právě tato krutost je dosti zvláštní. Děti páchají násilí bez pocitů hněvu či nenávisti a bez sadistického uspokojení, což znamená, že jde o nemotivované násilí.

V případě šikany dětí, především školní mládeže, je fakt existence tohoto špatného jevu o to závažnější, že postihuje vyvíjející se osobnosti, u nichž zanechává nenapravitelné škody na jejich psychickém i fyzickém vývoji.

Jsem přesvědčen, že i z těchto důvodů patří šikana k jednomu z mnoha problémů současného školství, o kterém je třeba vědět co nejvíce, aby bylo možno tento nežádoucí jev co nejvíce potlačit a utlumit. Z tohoto důvodu jsem se rozhodl zaměřit ve své bakalářské práci právě na tento jev.

I přes tato závažná fakta se i dnes ještě najdou školní či jiná zařízení, starající se o vzdělání a výchovu dětí a mládeže, která se snaží před tímto problémem zavírat oči, zlehčovat ho nebo dokonce tvrdit, že k němu v jejich zařízení vůbec nedochází. Přitom výskyt šikany na českých školách v překvapivě vysoké míře okolo 40 % potvrdilo několik nezávislých výzkumů, provedených v posledních letech.

Děti, které se stanou terčem šikanování, utíkají z domova, zhorší se jejich prospěch ve škole, jsou vyděšené, nezúčastněné, nešťastné a prožívají emocionální stres. Mnohé z nich se dokonce pokouší o sebevraždu, což je naprosto hrozné a alarmující.

Cílem mojí práce je popsat tento velký problém současné společnosti, především v prostředí českého školství a zároveň se pokusit zjistit, jaké jsou názory a zkušenosti pedagogů základních škol na tuto problematiku, protože poznatky těchto lidí, kteří se s šikanou u dětí setkávají „v první linii“ jsou velmi důležité pro vytyčení dalších postupů v boji s tímto velice závažným společensky nebezpečným jevem.

Na počátku své práce se zabývám vymezením základních pojmů, které se šikanou souvisí, dále se zabývám vlivem sociálního prostředí, tedy především rodiny a školy. V další části popisuji šikanu jako celek, od prvotních znaků k rozlišení jejich stupňů, dále metodiku řešení a prevenci, poukazuji na to, jak je šikana postihována v rámci trestního zákona a na způsoby a výsledky výzkumu šikany ve světě. Dále zmiňuji tři projekty, z nichž jeden je zaměřen na včasné zjištění veškerých škodlivých sociálně patologických jevů a další dva na boj proti šikaně. Jedná se o projekty Systém včasné intervence, který již několik let úspěšně funguje v městě, z kterého pocházím, tedy ve Svitavách, dále o projekt Minimalizace šikany a projekt Chips. K získání informací o zkušenostech pedagogů se šikanou a o jejich povědomí o těchto třech vybraných projektech jsem použil dotazníkový průzkum, kdy jsem oslovil učitelské sbory šesti Základních škol ve Svitavách a v blízkém okolí. Výsledky tohoto průzkumu uvádím v aplikační části mojí práce.

Ve své práci vycházím z prací a knih Dr. Michala Koláře, Doc. PhDr. Pavla Říčana, doc. PhDr. Blahoslava Krause CSc. a dalších odborníků, zaměřených především na šikanu a pedagogiku., dále ze současné legislativy a z internetových zdrojů.

1. Vymezení pojmů

V této části mé bakalářské práce uvádím definice základních pojmů, které se dále v textu objevují.

Šikana - co je to vlastně šikana ? Definicí, popisujících tento jev je mnoho, ale v podstatě jsou velmi podobné. Šikana se dá popsat jako násilně ponižující chování jednotlivce nebo skupiny vůči slabšímu jedinci, který se nemůže této situaci vyhnout a není schopen se jí účinně bránit. Je při něm zejména omezována osobní svoboda rozhodování, je ponižována lidská důstojnost a čest.

Říčan říká: „*Šikana pochází z francouzského slova chicane - což znamená zlomyslné obtěžování, týrání, sužování, pronásledování, byrokratické lpění na liteře předpisů, například vůči podřízeným nebo vůči občanům, od nichž šikanující úředníci zbytečně vyžadují nová a nová potvrzení a razítka, nechávají je pro nic za nic čekat atd.*“ 1)

„Šikanování říkáme tomu, když jedno dítě nebo skupina dětí říká jinému dítěti ošklivé a nepříjemné věci, bije je, kope, vyhrožuje mu, zamyká je v místnosti a pod. Tyto incidenty se mohou často opakovat a pro šikanované dítě je obtížné, aby se samo ubránilo. Jako šikanování mohou být označeny také opakované posměšky nebo ošklivé poznámky o rodině. Jako šikanování však obvykle neoznačujeme občasnou rvačku nebo hádku přibližně stejně fyzicky vybavených soupeřů.“ 2)

1) Říčan, Pavel. Agresivita a šikana mezi dětmi. 1. vyd. Praha: Portál, 1995, s. 25.

2) Říčan, Pavel. Agresivita a šikana mezi dětmi. 1. vyd. Praha: Portál, 1995, s. 26.

Michal Kolář hlavní rysy šikany popisuje takto: „Jeden nebo více žáků úmyslně, většinou opakovaně týrá a zotročuje spolužáka či spolužáky a používá k tomu agresí.“³⁾

„U nás pojem šikana poprvé zavedl pražský psychiatr Petr Příhoda, který ještě před rokem 1989 tento termín použil v souvislosti s popisem vztahů mezi vojáky v Československé lidové armádě, kde se vojáci dělili na vojáky prvního ročníku, tzv. bažanty, a vojáky druhého ročníku, tzv. mazáky, přičemž první skupina sloužila skupině druhé, vykonávala činnosti, které jí byly druhou skupinou přikázány apod.“⁴⁾

Dítě - V zákoně je tento pojem uveden takto:

- „1) Pro účely tohoto zákona se dítětem rozumí nezletilá osoba.
- 2) Sociálně-právní ochrana se poskytuje dítěti, které na území České republiky
- a) má trvalý pobyt,
 - b) má podle zvláštního právního předpisu upravujícího pobyt cizinců na území České republiky povolen trvalý pobyt nebo je hlášeno k pobytu na území České republiky po dobu nejméně 90 dnů,
 - c) podalo návrh na zahájení řízení o udělení mezinárodní ochrany, nebo
 - d) je oprávněno trvale pobývat , nebo
 - e) pobývá s rodičem, který podal žádost o udělení oprávnění k pobytu, za účelem poskytnutí dočasné ochrany na území České republiky, nebo které pobývá na základě uděleného oprávnění k pobytu za účelem dočasné ochrany na území České republiky podle zvláštního právního předpisu.
- 3) V rozsahu stanoveném tímto zákonem (§ 37 a 42) se sociálně-právní ochrana poskytuje také dítěti, které nemá na území České republiky povolen trvalý pobyt nebo není hlášeno k pobytu na území České republiky po dobu nejméně 90 dnů podle zvláštního právního předpisu upravujícího pobyt cizinců na území České republiky, ani není oprávněno podle zvláštního právního předpisu trvale pobývat na území České republiky.“⁵⁾

3) Kolář, Michal. Bolest šikanování. 1. vyd. Praha: Portál, 2001, s. 27.

4) Říčan, Pavel. Agresivita a šikana mezi dětmi. 1. vyd. Praha: Portál, 1995, s. 25.

5) Zákon č. 359/1999 Sb., O sociálně-právní ochraně. In Sběrka zákonů České republiky, 1999, částka 111 .

Mládež je, dle Zoubkové „ve společenských vědách spojována s různými věkovými kategoriemi na právu nezávislémi. Z hlediska trestněprávního se mládež dělí do dvou základních kategorií - mladiství a nezletilí.

Mladistvý je fyzická osoba ode dne, který následuje po dni patnáctých narozenin, do dne, ve kterém dovršila osmnáct let věku.

Nezletilý je rovněž fyzická osoba do 18 let věku, nebo osoba, která nenabyla zletilosti manželstvím.

Kriminologická literatura pod pojmem mládež zahrnuje tři věkové skupiny; děti ještě trestně neodpovědné, mladistvé a mladé dospělé.“ 6)

Dětský pachatel - trestně neodpovědný pachatel, neboť v době spáchání činu objektivně naplňujícího znaky některé ze skutkových podstat trestných činů uvedených ve zvláštní části trestního zákona nedovršil patnáctý rok svého věku. 7)

Mladistvý pachatel - pachatel trestného činu, který se posuzuje podle zvláštního zákona o stíhání mladistvých, neboť v době spáchání trestného činu dovršil patnáctý rok a nepřekročil 18 rok svého věku. 8)

Mladý dospělý pachatel - překročil osmnáctý rok věku a nedovršil dvacátý rok svého věku.

Kriminalita – původ tohoto slova pochází z latinského slova „*crimen*“ = provinění, zločin. Novotný a Zapletal uvádějí, že „řada kriminologů chápe pojem kriminalita ve smyslu trestního práva, tj. s omezením na jednání, jež naplnila skutkovou podstatu některého trestného činu.“ 9)

6) ZOUBKOVÁ, Ivana. Kontrola kriminality mládeže. 1. vyd. Dobrá Voda u Pelhřimova : A. Čeněk, 2002, s. 12.

7) Zákon č. 140/1961 Sb., Trestní zákon. In Sbíрка zákonů České republiky, 1961, částka 65.

8) Zákon č. 218/2003 Sb., O odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a o soudnictví ve věcech mládeže a o změně některých zákonů. In Sbíрка zákonů České republiky, 2003, částka 79.

9) OSMANČÍK, Otakar. Etiologie a prevence kriminality. In NOVOTNÝ, Otto, ZAPLETAL, Josef a kol. Základy kriminologie. vyd. neuv. Praha : Karolinum, 1993, s.7.

Lze tvrdit, že trestní právo je v tomto ohledu základním vodítkem, na něž se však není možné v zájmu pravdivosti a úplnosti zcela vázat. Dle Novotného a Zapletala „z hlediska kriminologie jsou kriminalita a jednotlivé trestné činy sociálně patologickými jevy, pro něž je příznačná jejich společenská škodlivost.“¹⁰⁾

Protispolečenské jednání – tento pojem velmi souvisí s pojmem kriminalita. Kraus a Hroncová tento pojem vysvětluje takto: „Rozumí se jím jednání záměrné nebo nezáměrné narušující společenské normy, zájmy a ekonomické, politické a morální základy společnosti (státu).“¹¹⁾

Prekriminalita - Dle Zoubkové „prekriminalita jsou činy jinak trestné, kterých se dopouštějí děti před dosažením trestní odpovědnosti a které, pokud by ji spáchaly osoby starší, by byly považovány za trestné činy. V bývalém Československu do roku 1950 to bylo do 14 let věku dítěte, od roku 1950 se o prekriminalitu jedná do dovršení 15 let věku dítěte.“¹²⁾

Trestný čin – trestným činem je společensky nebezpečné jednání, kdy je páčáno úmyslně nebo z nedbalosti. Stupeň jejich společenské nebezpečnosti je určen významem chráněného zájmu, který byl činem spáchán, způsobem provedení a jeho následky, okolnostmi, za kterých byl spáchán, osobou pachatele, mírou zavinění a pohnutkami – viz §3 zákona č. 140/1961 Sb.¹³⁾

Obecně je trestnou činností označováno jednání, které se ve vztahu k osobám mladším 15 let označuje jako činy jinak trestné a ve vztahu k osobám ve věku od 15 do 18 let jako tzv. provinění.

10) OSMANČÍK, Otakar. Etiologie a prevence kriminality. In NOVOTNÝ, Otto, ZAPLETAL, Josef a kol. Základy kriminologie. vyd. neuv. Praha : Karolinum, 1993, s. 7.

11) KRAUS, Blahoslav; HRONCOVÁ, Jolana. Sociální patologie. 1. vyd. Hradec Králové : Gaudeámus, 2007, s. 31.

12) ZOUBKOVÁ, Ivana. Kontrola kriminality mládeže. 1. vyd. Dobrá Voda u Pelhřimova : A. Čeněk, 2002, s. 12.

13) Zákon č. 140/1961 Sb., Trestní zákon. In Sbíрка zákonů České republiky, 1961, částka 65.

Delikvence - „Páchání deliktů, trestná činnost.“¹⁴⁾ Toto slovo pochází z latinského slova *delinquere* = provinit se, dopustit se chyby), což znamená narušení práva, potažmo zákona. Základem delikvence je tedy proviňování, které může, ale také nemusí být spojeno s právními následky. Vedle trestných činů zahrnuje také jevy, které jsou nepochybně závadné, ale samy o sobě nejsou trestné - např. útěky z domova, alkoholismus, toxikománii, gemblerství, prostituci, nebo extrémismus.

Intervence - Hartl a Hartlová uvádějí, že tímto slovem „rozumíme v širším smyslu zákrok, v užším smyslu cílený, předem promyšlený zásah, zpravidla zaměřený na zmírnění tíživé osobní situace sledované osoby; jakýkoliv postup nebo techniku směřující k přerušení, zamezení nebo úpravě probíhajícího procesu.“¹⁵⁾

Matoušek a Kroftová zase toto slovo vysvětlují jako „opatření, jímž se reaguje na zvýšené riziko sociálního selhání, či na selhání.“¹⁶⁾ Termín intervence užívají zejména v souvislosti s primární a sekundární prevencí.

14) <http://slovník-cizich-slov.abz.cz/web.php/>

15) HARTL, Pavel, HARTLOVÁ, Helena. Psychologický slovník. 1. vyd. Praha : Portál, 2000, s. 239.

16) MATOUŠEK, Oldřich, KROFTOVÁ, Andrea. Mládež a delikvence. 1. vyd. Praha: Portál, 1998, s. 316.

2. Působení sociálního prostředí

V této kapitole se věnuji sociálnímu prostředí, v němž šikana vzniká, což je u dětí především rodina a škola, přičemž pod pojmem škola mám souhrnně na mysli i jiná výchovná zařízení, kde děti tráví svůj volný čas, tedy výchovná zařízení, zájmové organizace apod.

2.1 Funkce rodiny

Rodina je pro dítě nejdůležitějším a nejvíce známým prostředím. Působí zde řada faktorů pro vznik šikany, které mohou ovlivnit rodiče dítěte. Jde například o oblékání, sportovní vybavení, pomůcky, ale také je třeba si uvědomit, že přepečlivá starost o dítě mu může spíše ublížit než pomoci. Dítě se může stát nejen středem posměchu, ale je nesamostatné a příliš upnuté na blízkost rodičů.

P. Říčan k této problematice uvádí: „Stejně jako velká většina naší veřejnosti vědí rodiče školních dětí o šikaně velmi málo a podceňují ji. Pokud je škola v rámci prevence o problému neinformuje a nevyzývá je ke spolupráci, prostě na něj nemyslí, neuvažují o tom, že by se mohl týkat právě jejich dětí.“

Rodiče agresorů se zpravidla vůbec nedovědí, že jejich dítě šikanuje jiné děti, protože se s tím doma zřídka kdy pochlubí. Jestliže je škola informuje o takovém prohřešku, bývá to pro ně někdy příležitost k tomu, aby dítě nelítostně seřezali, což ovšem agresivitu spíše podpoří než oslabí. Mohou však také chování dítěte uvítat jako projev ostrých loktů, se kterými se ve světě – jak oni věří – neztratí. Vůči kritice školy bývají arogantní, na obhajobu dítěte uvedou bez skrupulí cokoli, o čem si myslí, že by mohlo zapůsobit.

Tak se vlastně stávají nepřímými účastníky šikany. Charakteristická je však odpověď jedné matky agresora, které učitelka položila otázku, co by říkala, kdyby byl její chlapec nikoli agresorem, nýbrž obětí. Tato matka prohlásila se sebevědomým důrazem: “No, to bych si tedy vyřídila!”

Rodiče obětí se o šikaně dovědí častěji, než rodiče agresorů, protože některé děti se doma svěří se svým trápením nebo jsou příznaky šikany tak zřejmé, že se rodiče dovrtí, oč jde. Děti rodiče často prosí, aby nezasahovali, aby škole nic neoznámili – a ti jim často vyhoví. Buďto nevěří (nejednou právem), že učitelé jsou ochotni a schopni účinně zasáhnout na ochranu jejich dítěte a dokonce se bojí, že svou stížností školu pohněvají. Někdy dítě utvrdí v tom, že se nemá bránit, aby agresory ještě víc nerozzuřilo, radí mu například, aby se ani slovně neohrazovalo. Dají-li se do lamentace nad tím, „jak je ta naše rodina ubohá, když nás i toto muselo potkat“, není to ovšem pro dítě žádné povzbuzení. Ve své bezradnosti mohou rodiče obvinít dítě, že si za to může samo a nerealisticky od něho žádat, aby si „to vyřídilo samo“. Pokud je to nad jeho síly, prohloubí se tím jen jeho pocit nedostatečnosti a navíc zůstává se svou úzkostí a bezradností samo.“¹⁷⁾

O tom, jak důležitým faktorem je rodina dítěte svědčí i to, že agresori vycházejí většinou z rodin, kde se projevuje agresivita a brutalita, kde je vůči dítěti uplatňován náročný přístup (vojenský dril, bez potřebné míry lásky), kde prosazují dospělí členové rodiny svoji moc autoritativně, projevují se zde sadistické tendence, dítě je v rodině často fyzicky napadáno některým členem rodiny (otcem, matkou, sourozenci, nevlastním otcem apod.). Také pokud dochází v rodině k fyzickému násilí (např. mezi rodiči), dítě je v rodině ponižováno, je některým členem rodiny nenáviděno pro jeho zdravotní postižení, tělesný handicap apod., jsou používány časté tělesné tresty, nadávky, ponižování a zesměšňování dítě, je s dítětem krutě zacházeno, dochází často ke konfliktům mezi otcem a dítětem, které končí fyzickým potrestáním, otec omezuje autonomii dítěte, je k dítěti odměřený, bez potřebné dávky citu a lásky, matka často používá fyzické tresty, či dává-li někdo v rodině najevo zklamání z narození dítěte, je předpoklad, že dítě z takové rodiny bude agresivní ke svému okolí.

17) Říčan, Pavel. Agresivita a šikana mezi dětmi. 1. vyd. Praha: Portál, 1995, s. 42-43.

Je velkým omylem pokud si rodiče myslí, že se dítěti neděje nic špatného jen proto, že si na nic nestěžuje. Lovasová o tomto píše: „Je zcela mylné se domnívat, že se nám dítě samo svěří! Důvody, proč se snaží celou záležitost co nejdéle tajit, mohou být různé. Největší roli hraje pochopitelně strach ze msty agresorů. Někdy to však může být i strach z reakce rodičů (např. syn může mít strach, že zklame svého otce, který dává často najevo, jak opovrhuje těmi, kdo se nechají ponížovat a nedovedou se „chlapsky“ bránit). Mezi další důvody patří to, že se dítě za své postavení stydí, má pocit, že mu nikdo nebude věřit, že ztratí své poslední kamarády, když bude „žalovat“, apod.“¹⁸⁾

V této fázi je třeba, aby rodiče svoje dítě „nenechali na holičkách“, ale aby mu poskytli všestrannou pomoc, nejlépe ve spolupráci se školou, kam jejich dítě chodí. Zajít za třídním učitelem nebo ředitelem, předat informace, které jsou k dispozici a žádat odpověď, zda je škola schopna poskytnout kvalifikovanou odbornou pomoc.

2.2 Funkce školy

Bezesporu škola je místem, kde problém šikany v poslední době velice často vzniká. Ve škole jsou pro šikanu ideální podmínky. Je tam velká koncentrace dětí, dostatečný „výběr obětí“, ve škole existuje řada prostor, kam oko pedagoga nedohlédne. A nakonec samotný systém školní praxe poskytuje dost možností vyniknout „silným“, stejně tak jako odhalit „slabé“. Často i pedagog, většinou nevědomky, poskytne prostor pro zrod šikany. Učitelé ale někdy tvrdí, že šikana v jejich škole nemůže být. Kraus a Poláčková k problematice současné školy uvádějí následující: „Ve formách soužití generací dochází k výrazným změnám. V rodině i ve škole je vzájemný kontakt určován stále častěji méně autoritativně a méně společným režimem a způsobem života. Stále více se objevují konfliktní způsoby jednání. Příliš proniká svět dospělých do světa dětí, a to včetně sociálně rizikových jevů. Zároveň se snižuje vliv rodiny a školy i dalších výchovně-vzdělávacích institucí a organizací na sociokulturní orientaci dětí a mládeže.

18) LOVASOVÁ, Lenka. Šikana. 2.vyd. Praha: Vzdělávací institut ochrany dětí, 2006, s. 9.

U některých učitelů dochází k vědomé rezignaci na výchovnou ideu, jež poskytuje jejich profesionálnímu jednání a konání konkrétní smysl. Východiskem se jim stává snaha o didakticky a metodicky zajímavé vyučování. Problémy žáků nereflektují v dřívější míře, občas jim něco poradí a vyslechnou je, ale jen v případě, že to žáci sami chtějí. Tento postoj vyplývá z toho, že se učitelé obávají být označováni za „represivní“ a „něco vnucující“ a orientují se na odborné vzdělávací aktivity.

Postmoderní pluralita zpochybnila dosavadní jistoty, rodiče a učitelé dnes neví jistě, jak se mají k dětem chovat, co mohou požadovat. Současně vydávají masové sdělovací prostředky svědectví o zneužívání dětí rodiči, zvýšené agresivitě, šikaně a narůstajícím násilím i ve škole.“¹⁹⁾

Kraus a Poláčková uvádí k problematice dětí, ohrožených vznikem možných krizí toto: „Pro učitele, který je slušný člověk, dokáže brát ohled na druhé, naslouchá hlasu evropské kultury s jejím akcentem na individualitu a svobodu jedince a ovšem má trochu osobní statečnosti, pro takového učitele není obtížné vidět „světlo naděje dobra“. Dokáže rozpoznat, kdy jeho žák potřebuje zvýšenou pozornost, podporu a nelituje energie mu ji poskytnout. Pro jeho lepší orientaci je možno vytipovat určité skupiny žáků, kteří jsou více než jiní díky svým vnitřním předpokladům nebo sociálním okolnostem, v nichž žijí, předurčení k tomu, aby se dostávali do životních krizí.

¹⁹⁾ Kraus, Blahoslav, Poláčková, Věra et al. Člověk - Prostředí - Výchova. 1. vyd. Brno: Paido, 2001, s. 190-191.

K ohroženým dětem patří zejména:

děti ze znevýhodněného sociokulturního prostředí

příslušníci minorit , v našich podmínkách hlavně romské, kde se silně uplatňuje kulturní handicap v jazykové oblasti a jiných hodnotových orientací (práce, pravdy, osobního vlastnictví , apod.),

děti z dysfunkčních rodin

kde selhává zejména funkce výchovná , popř.kurativní, se zřetelem k rodinám neúplným, přesto tvoří tato „diagnóza“ statisticky významné procento dětí s poruchami chování,

děti s lehkou mozkovou dysfunkcí

děti s poruchou pozornosti s hyperaktivitou, která je opět statisticky průkaznou vstupenkou k delikvenci dětí, mladistvých a později dospělých jedinců, protože je nevybavuje účinnými obrannými mechanismy proti zkratovitému a impulsivnímu chování, oslabuje predikci následků vlastního jednání a obecně ve školních podmínkách poskytuje zhoršené předpoklady procesu učení, a tím i školní úspěšnosti,

děti trpící syndromem CAN

tj.syndromem týraného, zneužívaného a zanedbávaného dítěte, jejichž obrany před traumatizovanými zážitky z dětství a dospívání mohou vést od neuróz až k závažným psychickým poruchám či ke zvýšené agresivitě,

děti z rodin časově zaneprázdněných rodičů

kteří nevěnují svým dětem dostatek pozornosti a kromě lehčí či těžší psychické frustrace, kterou způsobují svým potomkům, často přehlédnou některé varovné známky počínajících problémů (se školou , drogami, delikvencí, první láskou, apod.),

děti bez kvalitně založených zájmů

Jež všeobsahující pocit nudy a životní prázdnoty dovádí k riskantním experimentům všeho druhu, protože jednou z potřeb každého organismu je potřeba vzrušení.“ 20)

20) Kraus, Blahoslav, Poláčková, Věra et al. Člověk - Prostředí - Výchova. 1. vyd. Brno: Paido, 2001, s. 195-196.

3. Řešení a prevence šikany

Tato část popisuje, podle jakých znaků bychom měli šikanu poznat, jaké jsou její druhy, kdo to jsou aktéři šikany a jak se tento jev stupňuje. Dále uvádím metodiku postupu při řešení šikany, druhy prevence tohoto jevu a poukazuji na trestné činy, jejichž skutková podstata může být šikanou naplněna. Na závěr krátce předkládám způsoby řešení šikany ve světě.

3.1 Znaky a druhy šikany

Včas a správně odhalit šikanu je velmi důležité, ale také velmi těžké. Rozdíl mezi škádlením a šikanováním vysvětluje Michal Kolář takto: „Vnitřní rozdíl je veliký. Jestliže svého kamaráda škádlím, tak očekávám, že to bude legrace nejen pro mě, ale i pro něj. Ale když vidím, že to jako legraci nebere, že je zraněný, pak pocítím lítost a omluvím se mu. U šikany je to obráceně. Agresor chce druhému ublížit, chce ho ranit a má z toho radost. Nejenom, že se mu neomluví, ale své chování opakuje. A většinou násilí stupňuje.“²¹⁾

Šikana je ve své podstatě poškození vztahů v určité skupině lidí, ať už se jedná o školní třídu, zájmový kroužek, studenty na internátech mládeže apod. Většinou v tom není zainteresován jen jeden agresor, často jich je více. Není neobvyklé, že tito „hrdinové“ mají obdivovatele a sympatizanty. Je naprosto mylný názor některých pedagogů, že v té či oné třídě se šikana nemůže objevit, že je tam kázeň, není tam patologický sadista apod. Opak může být pravdou. Šikana se může objevit v každé třídě, v každé škole. Žádné dítě není před šikanou automaticky ochráněno tím, že je fyzicky vyspělé, že je inteligentní a umí si poradit atd. Je třeba toto nebezpečí šikany nepodceňovat, nebagatelizovat tento problém, především si všimnout chování a reakcí dětí, protože podle změn v chování lze projevy šikany odhalit nejlépe. Tyto změny lze považovat za známky šikany.

21) <http://www.minimalizacesikany.cz/>

Pavel Říčan ve své knize uvádí : „Jak přímé, tak nepřímé známky šikany mohou být různě závažné jednak samy o sobě, jednak v závislosti na tom, jak často se opakují. Některé známky mohou být samy o sobě nevinné, mohou patřit k velmi běžnému dění ve třídě, na chodbě nebo na hřišti, při častějším výskytu však přesto půjde o známku toho, že dítě může být obětí šikany. Rozhodující je současný výskyt většího počtu těchto známek, jejich kumulace.

Přímé známky šikany

- Posměšné poznámky na adresu dítěte, pokořující přezdívka, nadávky, ponižování, hrubé žerty na jeho účet. Rozhodujícím kritériem je, do jaké míry je dané dítě konkrétní přezdívkou nebo „legrací“ apod. zranitelné.
- Kritika dítěte, výtky na jeho adresu, zejména přenášené nepřátelským až nenávistným, případně pohrdavým tónem.
- Příkazy, které dítě dostává od jiných dětí, zejména pronášené panovačným tónem, a skutečnost, že se jim dítě podřizuje.
- Honění, strkání, šťouchání, rány a kopání, které třeba nejsou zvlášť silné, ale je nápadné, že je oběť neoplácí.
- Rvačky, v nichž jeden z účastníků je zřetelně slabší a snaží se uniknout (menší dítě někdy s pláčem).

Nepřímé známky šikany

- Dítě je o přestávkách často samo, ostatní o něj nejeví zájem, nemá kamarády.
- Při týmových sportech bývá dítě voleno do družstva mezi posledními.
- O přestávkách vyhledává blízkost učitelů.
- Má-li dítě promluvit před třídou, je nejisté, ustrašené.
- Působí smutně až depresivně, nešťastně, stísněně, mívá blízko k pláči.
- Zhoršuje se jeho školní prospěch, někdy náhle.
- Jeho věci jsou poškozené nebo znečištěné, případně rozházené.
- Zašpiněný nebo poškozený oděv.

- Odřeniny, modřiny, škrábance nebo řezné rány, které dítě nedovede uspokojivě vysvětlit.

Rodiče by si měli doma všimnout i těchto známek:

- Za dítětem nepřicházejí domů spolužáci nebo jiní kamarádi.
- Dítě nemá ani jednoho kamaráda, s nímž by trávilo volný čas, s nímž by si telefonovalo apod.
- Dítě není zváno na návštěvu k jiným dětem.
- Nechuť k tomu jít ráno do školy (zvláště když dříve mělo dítě školu rádo). Odkládá odchod z domova, případně je na něm možno při bedlivější pozornosti pozorovat strach. Ztráta chuti k jídlu.
- Dítě nechodí do školy a ze školy nejkratší cestou, případně střídá různé cesty, prosí o dovoz či odvoz autem.
- Dítě chodí domů ze školy hladové (agresoři mu berou svačinu nebo peníze na svačinu).
- Usíná s pláčem, má neklidný spánek, křičí ze snu, možná právě „Nechte mě!“
- Dítě ztrácí zájem o učení a schopnost soustředit se na něj.
- Dítě bývá doma smutné či apatické nebo se projevují výkyvy nálad, zmínky o sebevraždě. Odmítá svěřit se s tím, co je trápí.
- Dítě žádá o peníze, přičemž udává nevěrohodné důvody (například opakovaně říká, že je ztratilo), případně doma krade peníze.
- Dítě nápadně často hlásí ztrátu osobních věcí.
- Dítě je neobvykle, nečekaně agresivní k sourozencům nebo jiným dětem, možná projevuje i zlobu vůči rodičům.
- Dítě si stěžuje na neurčité bolesti břicha nebo hlavy, možná ráno zvrací, snaží se zůstat doma. Své zdravotní potíže může přehánět, případně i simulovat (manipulace s teploměrem apod.).
- Dítě se zdržuje doma víc, než mělo ve zvyku.“ 22)

22) Říčan, Pavel. Agresivita a šikana mezi dětmi. 1. vyd. Praha: Portál, 1995, s. 49-50.

Tyto nepřímo varující signály jsou velmi důležité, málokdo však v nich umí číst. Šikanované dítě se bojí se o tom mluvit, myslí si, že mu nikdo nepomůže. Někdy se ale dítě se svým trápením svěří. V takové chvíli je velmi důležité, aby jej pedagogové nebo rodiče nejen vyslechli a věřili mu, ale aby ho také podpořili a dali mu najevo, že jej mají rádi.

Kolář o problému rozlišení druhů šikany říká: „Pro praktické rozlišení vnějších projevů šikanování je užitečná trojdimenzionální „mapa“, podle které lze agresi členit na:

přímou a nepřímou
fyzickou a verbální
aktivní a pasivní.

Kombinací těchto tří dimenzí vznikne těchto osm druhů šikanování:

- | | |
|---------------------------------|---|
| <i>Fyzické přímé aktivní</i> | - Útočníci oběť věší, škrtní, kopou, fackují. |
| <i>Fyzické aktivní nepřímé</i> | - Kápo pošle nohsledy, aby oběť zbili. Oběti jsou ničeny věci. |
| <i>Fyzické pasivní přímé</i> | - Agresor nedovolí oběti, aby si sedla do lavice. |
| <i>Fyzické pasivní nepřímé</i> | - Agresor odmítne oběť na její požádání pustit na záchod. |
| <i>Verbální aktivní přímé</i> | - Nadávání, urážení, zesměšňování. |
| <i>Verbální aktivní nepřímé</i> | - Rozšiřování pomluv. Patří sem i hanlivé kresby, básničky. |
| <i>Verbální pasivní přímé</i> | - Neodpovídání na pozdrav, na otázky apod. |
| <i>Verbální pasivní přímé</i> | - Spolužáci se nezastanou oběti, je-li nespravedlivě obviněna z něčeho, co udělali její trýznitelé.“ ²³⁾ |

23) Kolář, Michal. Bolest šikanování. 1. vyd. Praha: Portál, 2001, s. 32.

Díky této citlivé klasifikaci lze dobře postihnout odlišnosti u různých typů šikanování, například mezi dívkami a mezi chlapci, u týrání tělesně postižených dětí v běžné škole apod.

Jsou ale děti, zejména starší, které se většinou samy od sebe rodičům nesvěří, a to i v případě, že v rodině vládou hezké vztahy. Někdy k tomu dítě nemá sílu, je to pro něj příliš bolestné a ohrožuje to jeho poslední zbytky sebeúcty. Je to podobné jako u oběti znásilnění. Když se ale rodiče dozvědí, co se stalo, měli by neodkladně navštívit školu, nejlépe společně a informovat třídního učitele a ředitele. Současně by měli zjistit, zda je škola schopna odborně dítěti pomoci. Mohou se přímo zeptat: Jak to budete vyšetřovat? Jak najdete vhodné svědky? Jak budete chránit naše dítě? Podle čeho poznáte počáteční a pokročilá stadia šikanování? Jaké metody nápravy použijete? atd. Jestliže to pedagogové neumějí, potom je na místě, aby se rodiče obrátili na odborníka v pedagogicko-psychologické poradně. Záleží na učiteli nebo na rodiči, jak vnímá bezpráví a ponížení člověka, co ví o šikaně i kolik má elánu pustit se s ní do křížku.

3.2 Aktéři šikany

Oběť

Obětí šikany se může stát za určitých okolností téměř každý. Jak jsem již uvedl, nejčastější obětí šikany jsou příslušníci menšin, u nás třeba romské, nebo děti čímkoli odlišné od očekávaného průměru. Rizikovější a ohroženější bývají většinou děti tiché, plaché, s nízkým sebevědomím, které jsou zvyklé se podřizovat. Jsou obvykle fyzicky slabé a neobratné a agresori je považují za méněcenné, odlišné a zranitelné.

„Ohrožené jsou zejména děti:

- vypadající jinak (ve vztahu k pohlaví, kultuře, tradicím, sexualitě, psychickým nebo fyzickým možnostem, náboženství, tělesné stavby, zjevu, věku nebo ekonomického zázemí),
- na projevy násilí, anebo jakéhokoli druhu agrese reagující pasivně nebo extrémně ustrašeně,

- které přišly do kolektivu později, než se původně utvořil,
- úzkostlivé s nízkou mírou sebevědomí,
- vystavené stresu (ve škole, doma...).

Obětí se ale může stát i dítě s nějakou předností jako přemýšlivost, přílišná zralost nebo s velmi vřelým vztahem k učiteli. Bývají to také často samotáři, kteří neumějí navazovat kontakty, jsou málomluvní nebo děti odmítající násilí a handicapované děti. Napadenými se tak mohou stát i jedinci zkušenější a kompetentní, nekonfrontační, ne výrazně provokativní nebo autoritativní ve svých postojích, fyzicky zdatní, ve svém konání rozhodní. Z toho vyplývá, že pro stanovení stupně připravenosti stát se obětí šikanování nejsou rozhodující pouze osobnostní vlastnosti či jednání oběti, ale existence a působení všech faktorů utvářejících situaci násilné interakce, tj. agresivní jednání pachatele, pasivní chování oběti a podmínky (zejména sociální klima lhostejnosti a nevšímavosti ostatních účastníků situace), v nichž k násilné interakci dochází.

Při vhodné „konstelaci“ spouštěcích faktorů (a za mírného vlastního přispění) hrozí komukoli z nás. Většina dětí nepřizná, obvykle ze strachu, učitelům ani rodičům, že jsou obětí šikany. Šikana velmi poškozuje – duševně, a často i tělesně. Oběti se cítí bezmocné. Oběti šikany dříve nebo později začnou hledat vinu v sobě – záminka šikanování se najde kdykoli.“²⁴⁾

Agresor

„Jednotlivci nebo skupina, která šikanuje se označuje jako agresor, kterou bývá zpravidla osoba starší, nadprůměrně fyzicky zdatná, silná, obratná. Bývá necitlivá a bezohledná a za své chování se necítí být vinna. Svoji oběť hodnotí jako méněcennou bytost, pro níž platí jiná pravidla a často přesouvá zodpovědnost za šikanu na oběť.“

Své agresivní chování zpravidla projevuje již od raného věku. Rodiče agresorů bývají k agresivnímu jednání tolerantnější nebo jej podporují a sami ve výchově užívají tělesných trestů. Dětem chybí vřelý zájem o ně a dostatečné citové zázemí. Ohroženy jsou ale i děti z rodin plně zaměstnaných rodičů, kteří nemohou dětem věnovat

24) Matějček, Zdeněk, Jedličková, Marta. Konec šikany. Přístup z [http:// www.portal.cz/pd](http://www.portal.cz/pd)- Psychologie dnes 9/2004.

dostatečnou pozornost. Existuje však i nebezpečí, že se tlaku šikany poddá i docela obyčejný člověk. Svou roli tu sehrávají velmi silné davové fenomény, podle výzkumu také vliv médií a přemíra násilí v nich, která v člověku posiluje jeho slabá místa a může jej vyprovokovat k napodobování. Velký vliv má i společnost, ve které se jako hodnoty uplatňují sebeprosazení, agresivita, kde hodnota lásky, soucitu a empatie je potlačována.

Jedincům, kteří šikanují druhé, fyzicky, mentálně, nebo jinak slabší či odlišné jedince, můžeme všeobecně přisoudit tyto charakteristiky:

- Nízké sebevědomí. Domnívají se, že kontrolování a omezování druhých jim přinese pocit důležitosti a většího zadostiučinění.
- Sami jsou anebo byli obětí násilí, psychického nátlaku, sexuálního obtěžování: potřebují se cítit silnější, vyhledávají násilí v televizi, v počítačových hrách apod.
- Cítí se izolovaní, opuštění, podcenění, s neustálým strachem nebo obavami z něčeho.
- Jsou egocentričtí: Potřebují vyhrávat, jsou zaměřeni na uspokojení vlastních potřeb a při dosahování svých cílů se neohlíží na ostatní. Pokud dosáhnou všeho, co si předsevzali, pokládají to za samozřejmost.

Jak jednotlivci, tak i skupiny mají často předpoklady k pozitivnímu stanovisku k šikanování. Zatímco chlapci jsou více fyzicky agresivní, děvčata se více uchylují k slovním a psychickým útokům, nezřídka se setkáváme s případy, že šikana mezi dívkami bývá krutější, rafinovanější a promyšlenější, než je tomu u chlapců.“²⁵⁾

25) Matějček, Zdeněk, Jedličková, Marta. Konec šikany. Přístup z [http:// www.portal.cz/pd](http://www.portal.cz/pd)- Psychologie dnes 9/2004.

Michal Kolář rozděluje agresory do těchto tří typů:

1. typ

Hrubý, primitivní, impulzivní, s kázeňskými problémy, narušeným vztahem k autoritě, někdy zapojený do gangů páchajících trestnou činností,

Vnější forma šikanování

Šikanuje masivně, tvrdě a nelítostně, vyžaduje absolutní poslušnost, používá šikanování cíleně k zastrašování ostatních.

Specifika rodinné výchovy

Častý výskyt agrese a brutality rodičů. Jako by agresori násilí vraceli nebo ho napodobovali.

2. typ

Velmi slušný, kultivovaný, narcisticky šlechtěný, sevřený, zvýšeně úzkostný, někdy i se sadistickými tendencemi v sexuálním smyslu.

Vnější forma šikanování

Násilí a mučení je cílené a rafinované, děje se spíše ve skrytu, bez přítomnosti svědků.

Specifika rodinné výchovy

Časté uplatňování důsledného a náročného přístupu, někdy až vojenského drilu bez lásky.

3. typ

„Srandista”, optimistický, dobrodružný, se značnou sebedůvěrou, výmluvný, nezřídká oblíbený a vlivný.

Vnější forma šikanování

Šikanuje pro pobavení sebe i ostatních. Patrná snaha vypíchnout „humorné” a „zábavné” stránky.

Specifika rodinné výchovy

Významnější specifika nebyly zaznamenány. Pouze v obecnější rovině je přítomna citová subdeprivace a absence duchovních a mravních hodnot v rodině.“ 26)

Motivem k ovládnutí druhého může být u agresora splnění nějakého přání, získání věci, vynucení služby nebo výhody. Tato agrese není jen pro samotnou agresi, ale k získání určitého cíle – hovoříme o agresi chladné – instrumentální. Jiným motivem může být krutost, kdy agresor chce vidět oběť trpět (sadismus). Další možnosti je také zvědavost, kdy agresor chce vidět, jak se oběť zachová ve strachu, k čemu všemu se dá přinutit a objevit tak v něm jeho slabé stránky. Se zvědavostí souvisí i nuda a touha po stále silnějších zážitcích, po senzaci. K týrání bezbranného vede při nedostatku soucitu a mravních zábran prostá touha bavit se.

26) Kolář, Michal. Skrytý svět šikanování ve školách: příčiny, diagnostika a praktická pomoc. 1. vyd. Praha: Portál, 1997, s. 48.

3.3 Pět stádií šikany

Kolář rozlišuje těchto pět stádií šikany, k jejichž vzniku uvádí: „Snaha léčit celé skupiny zasažené „virem“ šikanování mě přivedla k nutnosti rozlišovat různé vývojové stupně choroby. Jednotlivá stádia totiž vyžadují odlišné způsoby zásahů.“ 27)

První stadium : *zrod ostrakismu*

Jedná se o etapu vzniku počátků šikany. Stačí, aby se ve třídě objevily méně oblíbené děti, „obětní beránci“, „černé ovce“, outsideři, nebo aby učitel častěji vytýkal žáku některé jeho slabiny, neschopnost, snižoval jeho autoritu, dotýkal se slovně nevhodně jeho osoby. Takové děti se okamžitě dostanou na chvost skupiny a začnou zakoušet první, sice mírné, převážně psychické formy násilí. Jsou to různé legrácky, intriky, pomluvy. Ostatní se s ním nebaví, odstrkují jej, povyšují se nad ním, baví se na jeho účet. Takové dítě začíná přijímat roli utlačovaného, odstrkovaného, nedokáže se účinně bránit. Tento první stupeň je velice těžko pozorovatelný. Učitel by měl mít pro tyto projevy vytříbený cit a měl by umět rozlišit skutečný vtíp od zlého úmyslu. Rodiče se většinou o těchto projevech nedozví, mohou však vypozerovat, že se mění chování dítěte.

Druhé stadium : *fyzická agrese a přitvrzování manipulace*

Je charakteristický tím, že psychický nátlak přerůstá ve fyzickou agresi, přitvrzuje se manipulace s obětí. Agresor v této etapě vstřebává zážitek jak chutná moc, jaké uspokojení mu přináší to, když bije, týrá, ponižuje. Nereaguje-li v tomto stádiu pozitivní jádro skupiny, třídy, neexistují-li kamarádské vztahy, záporný vztah k násilí, pozitivní morální vlastnosti, pak dochází k prolomení posledních morálních zábran a šikana se rozjíždí ve větším rozsahu.

27) Kolář, Michal. Bolest šikanování. 1. vyd. Praha: Portál, 2001, s. 35.

Třetí stadium : *klíčový moment - vytvoření jádra*

Vytváří se skupina agresorů, tzv. „úderné jádro“. Tito šířitelé „viru“ začnou spolupracovat a systematicky, nikoliv již pouze náhodně, šikanovat nejvhodnější oběti. V počátku se stávají jejich oběťmi ti, kteří jsou už osvědčeným objektem ostrakizování. Jde o žáky, kteří jsou v hierarchii nejnižší, tedy ti „slabí“.

Čtvrté stadium : *většina přijímá normy agresorů*

Šikana se rozjíždí v plném rozsahu. Působení agresorů je tak silné, že jejich normy přijímá celá skupina. Klást odpor v této fázi se již nedá. I mírní a ukáznění žáci se začínají chovat krutě, aktivně se zúčastňují týrání spolužáka. I oni prožívají pocit uspokojení z ponížení, bolesti a útrap toho druhého, slabšího. Dělají to proto, aby oni sami se nestali tím týraným. Vliv pedagogů na chování takové skupiny je minimální, případně zprostředkovaný přes „vůdce“, „kinga“.

Páté stadium : *totalita neboli dokonalá šikana*

Zpravidla se na základní škole nestačí vytvořit, je to spíše záležitost věznic, výchovných ústavů, případně středních škol. Jeho charakteristickým znakem je to, že agresori jsou chápáni a uznáváni jako „vůdci“, „kingové“, „nahlidi“, „otrokáři“, „velkoknížata“, „ministři“ apod. Oběti jsou vnímány jako „podlidi“, „poddaní“, „nevolníci“, „otroci“. Vůdce tyranů zaujímá vedoucí místo, rozhoduje o všem, co se ve skupině děje. Nejhorší je, jestliže je tímto vůdcem žák s výborným prospěchem, ochotně pomáhající pedagogovi, žák mající podporu třídního učitele, protože „on přece všechno spolehlivě zařídí.“ 28)

28) Kolář, Michal. Bolest šikanování. 1. vyd. Praha: Portál, 2001, s. 36 - 40.

Šikanování jedné oběti může trvat dny, týdny, měsíce i déle, oběť v tomto stadiu raději simuluje nemoc, má mnoho absencí, často i neomluvených, vyhýbá se škole a její následky mohou být velmi tragické, protože v mnoha případech oběti šikany svoji bezvýchodnou situaci řeší tím, že ve svém zoufalství jsou schopné udělat cokoli, aby se agresorovi vyhnuli nebo se ho zbavili, což může končit až psychickým zhroucením nebo pokusem či dokonáním sebevraždy.

3.4 Metodika postupu

Důležitost správného postupu při podezření, že je páchána šikana vystihují Novák a Capponi ve své knize, když uvádějí: „Existuje jediná cesta, jak šikanu omezit. Důsledně vyšetřit každé, byť i sebemenší podezření na takové chování a zveřejnit výsledky.“²⁹⁾

Šikana je celospolečenský problém, na jeho řešení ale nejsou ani pedagogové, sociální pracovníci nebo policisté dostatečně připraveni. Tento fakt má příčinu především v tom, že pedagogové, sociální pracovníci ani policisté se takové věci neučí. V jednom z posledních celonárodních výzkumů se ukázalo, že celých 90% učitelů neumí vyřešit nejjednodušší diagnostickou situaci, natož pracovat systematicky se skupinou tak, aby docílili ozdravení nemocné skupiny. Bohužel v současné době neexistuje žádná instituce, která by se systematicky zabývala vzděláváním v oblasti školního násilí a šikanování.

Ani ti učitelé, kteří by šikanu ve škole chtěli potírat, nemají ale snadnou úlohu. Dětsí agresori často pocházejí z nefunkčních rodin, mnozí z nich na vlastní kůži zažili týrání nebo šikanu ze strany svých blízkých a neznají jiný způsob, jak se prosadit, než použít násilí. A také vědí, že je v podstatě nelze potrestat.

29) Novák, Tomáš, Capponi, Věra. Sám proti agresí. 1. vyd. Praha: Grada Publishing, 1996, s. 51.

„Hypotéza, že v celém souboru základní škol se předpokládá značný – doposud zjištěný nebo vyšší výskyt šikanování, se potvrdila. Zjištění, že 41% dětí je na základních školách ZŠ v ČR šikanováno, je neočekávané a mimořádně závažné. Evidentně to svědčí o epidemickém výskytu tohoto sociálně patologického jevu na našich základních školách.

Jestliže připustíme podobnou situaci i na středních školách (dílní šetření v poslední době tomu nasvědčují) potom nám po převedení tohoto procenta na 1,5 milionovou armádu žáků a studentů na ZŠ a SŠ vyjde, že je týráno 600 tisíc lidských bytostí. To je ohromné a neuvěřitelné číslo, které nasvědčuje, že šikana je nejčastější příčinou traumatizace dětí a mládeže od 6 do 18 let. Obecně lze říci, že vztahy mezi žáky na školách mají spíše destruktivní a „válečný“ charakter.“³⁰⁾

Celkem pět procent chlapců a dívek je šikanováno několikrát týdně, tři a půl procenta dětí jednou týdně a prakticky každé páté dítě se stalo bezbranným terčem spolužáků nejméně jednou nebo dvakrát. Je třeba, aby se ředitel orientoval v metodice řešení šikany, v právní problematice a uvědomoval si svou odpovědnost za bezpečnost každého jednotlivého dítěte. Na škole by měl být školní preventista nebo výchovný poradce, který dokáže léčit počáteční stadium šikany. Ideální by bylo, kdyby to zvládli všichni třídní učitelé. Zachytí-li se šikana včas, pak se dá velice razantně a bezpečně zastavit. Pedagog, který chce ochránit děti před šikanováním, by se měl v této oblasti vzdělávat, jinak může svou neodborností více ublížit než pomoci.

Pokročilá stadia by měli řešit pouze specialisté na problematiku školního násilí a šikanování ve spolupráci se školou. „Michal Kolář vytvořil pro tento účel strategii těchto pěti kroků:

Rozhovor s informátory a oběťmi – s informací o šikaně přicházejí často do školy rodiče. Pedagogové by neměli jejich výpověď zpochybňovat, měli by jim naslouchat, neskákat do řeči, nereagovat obranně, nevyjadřovat nedůvěru. Škola by měla být připravena a vědět, jak situaci řešit. Musí se domluvit s rodiči na spolupráci, na způsobu ochrany dítěte, ubezpečit je, že pomůže, a naznačit příští kroky. Důležité je, aby o rozhovoru s obětí nevěděli ostatní žáci. Je třeba ochránit ji před pomstou agresorů .

30) Havlínová, Miluše, Kolář, Michal. Sociální klima v prostředí základních škol ČR. Praha: MŠMT, 2001, s. 18 - 19.

Nalezení vhodných svědků – svědky mohou být žáci, kteří s obětí sympatizují, kamarádi s ní, nebo ji alespoň neodmítají. Pochopitelně to musí být žáci, kteří jsou nezávislí na agresorech a nepřijali normy šikanování. Zcela zavádějící je doporučení, že učitel má za svědky vybírat slušné žáky, kteří se dobře učí.

Individuální, případně i konfrontační rozhovory se svědky – také se svědky by měl učitel mluvit tak, aby o tom druzí nevěděli, například po vyučování. Pokud si zvolí i vhodnou taktiku, dostane odpovědi na všechny důležité otázky a dozví se, co a jak se stalo. Lze uskutečnit konfrontaci dvou svědků, je ale zásadní chybou konfrontace obětí a agresorů.

Zajištění ochrany obětem – šikanované dítě je třeba chránit do doby, než se vše vyřeší. Je třeba zajistit zvýšený dozor, zorganizovat bezpečné příchody a odchody dítěte ze školy (v závažném případě je nutné oběť chránit před agresory i tím, že zůstane doma).

Rozhovor s agresory – před tímto rozhovorem by pedagog měl už mít jasnou představu o tom, jak šikana probíhala. Agresoři totiž sami nic neřeknou, všechno zapřou a podezření vyvrátí nebo zpochybní. Někdy lze tento krok vynechat a rovnou udělat výchovnou komisi.

Nejpřístupnějším způsobem zastavení šikany je tzv. metoda vnějšího nátlaku čili výchovná komise. V rámci společného setkání pedagogů a žáka-agresora i jeho rodičů se rozhoduje o výchovných opatřeních. „Odhalování šikany je „pedagogickou chirurgií“. Nesmí se při ní udělat chyba, jinak hrozí vážné nebezpečí, že oběť bude poškozena. Všechny kroky musí být jako v šachové partii promyšlené dopředu, přičemž se zejména v taktice musí počítat s alternativními postupy.

A v čem například se při řešení šikany nejčastěji chybuje?

- Učitelé nepracují s faktem odlišnosti řešení u počátečních a u pokročilých šikan.

- Začínají třeba vždy rovnou nahodile hledat svědky.
- Uskuteční se konfrontace obětí a agresorů dohromady, při které dochází k absurdní situaci, kdy sebevědomí agresori přesvědčivě označí za původce všeho zla nejistou obět' a role se obrátí.
- Pedagog „jde s bubnem na zajíce“ a vyšetřuje šikanu přímo ve třídě.
- Ředitel si pozve najednou údajné oběti, údajné agresory, rodiče a některé pedagogy, vše řeší „z jedné vody načisto“ a ještě to nahrává na magnetofon nebo na video.
- Po vyšetření šikany se pozvou naráz všichni rodiče agresorů i s jejich ratolestmi. Rodiče se sjednotí proti „nespravedlivému“ narčení a s převahou útočí na pedagogy.

Po vyšetření šikany a potrestání viníků je třeba pracovat s celou třídou. Šikana není chřipková epidemie, která po čase ustoupí, šikana je problém trvalý, a proto je třeba se k ní tak chovat. Nejlepší prevencí je budovat kamarádké a bezpečné vztahy v celé škole. Ale ani to nestačí, i ta nejlepší školní demokracie nemůže zcela zabránit šikanové nákaze, proto škola musí mít speciální program, který ji dokáže včas zachytit a léčit.“³¹⁾

„Důležitý je také způsob práce ve škole. Klasická výuka, která u nás převažuje, nedává šanci proniknout do vztahů ve třídě a šikanu odhalit,“ tvrdí M. Kolář, který je autorem *Českého školního programu proti šikaně*. Jde o speciální, celoškolský program, stojící na třinácti klíčových komponentách, který probíhal v rámci širšího projektu Zdravá škola.

Základní varianta programu je určena zejména pro ty školy, kterým se podařilo vytvořit příznivé sociální klima. Vychází z empirických a výzkumných zjištění, že je nutné propojení obecných preventivních programů, které rozvíjí bezpečné vztahy mezi všemi členy školního společenství, se speciálním programem proti šikaně. Program se zaměřuje výhradně na specifickou primární prevenci a prevenci sekundární. Nutná propojenost se sekundární prevencí by nás mohla překvapit, nicméně šikanování je velice komplexní fenomén. Zárodečné podoby šikanování se vyskytují více či méně na všech školách a téměř ve všech třídách. Z tohoto prostého důvodu je důležité,

31) Kolář, Michal. *Bolest šikanování*. 1. vyd. Praha: Portál, 2001, s. 114 - 130.

aby pedagogové uměli diagnostikovat a léčit počáteční stádia šikanování. Další zádrhel spočívá v tom, že i ta nejlepší škola nedokáže zcela zabránit rozvinutí pokročilé šikany. V takových případech musí pedagogové umět spolupracovat s odborníky ze servisních zařízení.

Zásadním rozměrem programu je celoškolní přístup. Jestliže chce škola děti chránit před šikanováním, musí všichni její pracovníci tento úkol přijmout za svůj. Prevenci nemůže dělat jeden člověk, i když je výborný odborník a pracuje na plný úvazek. Jednotlivec může pouze „hasit požáry“. Poslední podstatnou charakteristikou programu je smysluplná struktura klíčových komponent.

Na základě tohoto projektu bylo specifikováno těchto *13 opatření proti šikaně*, které by neměly v nějaké podobě chybět v žádném programu:

- společné vzdělávání a supervize všech pedagogů,
- užší realizační tým (ředitel, zástupci třídních učitelů, metodik školní prevence, metodik programu školy podporující zdraví, řešitel projektu),
- zmapování situace a motivování pedagogů pro změnu,
- společný postup při řešení šikanování,
- prevence v třídních hodinách,
- prevence ve výuce,
- prevence ve školním životě mimo vyučování,
- ochranný režim (demokraticky vytvořený smysluplný vnitřní řád, účinné dozory učitelů),
- spolupráce s rodiči,
- školní poradenské služby,
- spolupráce se specializovanými zařízeními,
- vztahy se školami v okolí (domluva ředitelů na spolupráci při řešení šikany, účast žáků z různých škol),
- evaluace.

Dvouletý projekt MŠMT ČR, který se zabýval ověřováním speciálního programu proti šikanování, byl ukončen v prosinci 2003. Výsledky jsou povzbudivé. Čtyři měsíce po zavedení programu šikana klesla v experimentální škole průměrně o 42,5 %.

Ve třídách, kde pracovali členové užšího realizačního týmu, se snížil výskyt přímého i nepřímého šikanování o 50 až 75 %. K největšímu efektu přitom dochází po dvou letech fungování programu. V kontrolní škole, která měla podobné charakteristiky jako škola experimentální, ale žádný program zaměřený na šikanu neprobíhal, zůstal výskyt šikanování nezměněn.

Kdyby tedy všechny základní a střední školy v ČR použily tento speciální program podobným způsobem jako byl použit na experimentální Zdravé škole, počet šikanovaných žáků by se v poměrně krátké době snížil o 255 tisíc. V roce 2005 byl díky iniciativnímu zájmu a finanční podpoře Nadace Eurotel nastartován tříletý projekt MIŠ – minimalizace šikany, v jehož rámci byl program zaveden na 20 školách. Úkolem projektu bylo připravit program k systémovému zavádění do českých škol. Pokud použijeme příměr z oblasti farmacie, jsme ve fázi vyvinutého léku, který je třeba řádně otestovat a následně jej učinit široce dostupným, informovat o jeho vzniku pedagogy i rodiče.

K šikanování je zapotřebí souhry, řady příčin a podmínek v oblasti lidské přirozenosti a společensko–kulturního kontextu. Přesto výsledky ukazují, že i školní intervence samy o sobě mohou mít významný dopad na snížení výskytu ničivé agrese. A to je pro naši snahu zastavit epidemii šikanování důležité.“³²⁾

32) Kolář, Michal. Jak na šikanu. Přístup z <http://www.portal.cz/pd-> Psychologie dnes 2/2006.

3.5 Druhy prevence

Šikaně, stejně jako každému jinému problému je lépe předcházet, protože účinné předcházení vzniku problému je vždy efektivnější a snáze proveditelné, než pozdější řešení vzniklého problému. Odborná literatura rozděluje prevenci v zásadě do těchto tří základních odvětví:

Prevence primární

Primární prevence má za cíl snížení pravděpodobnosti výskytu a vzniku šikany, a to především těmito metodami:

Široká osvěta veřejnosti a obecná opatření ve prospěch dětí.

Vzdělávání rodičů, pedagogů a vychovatelů dětí.

Výchova pedagogů a lékařů.

Výchova dětí a mládeže.

Prevence sekundární

Sekundární prevence je zaměřena na skupiny dětí, ve kterých se již šikana objevila, její podstata spočívá v práci s celou postiženou komunitou.

Říčan k tomuto uvádí: „Hlavní zásady správného postupu jsou:

- Chránit zdroj informací, neprozradit ho.
- Prozradit co nejméně o tom, co nám už je, a zejména co nám dosud není známo, nebo co nemůžeme dokázat.
- Vyslechnout poškozeného, obviněného a svědky každého zvlášť a později jejich výpovědi konfrontovat.
- Všechny výpovědi pečlivě zaznamenat.“³³⁾

33) Říčan, Pavel. Agresivita a šikana mezi dětmi. 1. vyd. Praha: Portál, 1995, s. 51.

V současné době se metodice vyšetřování věnuje velká pozornost, pořádají se různé semináře pro učitele a jiné výchovné pracovníky, na kterých se učí zvládat podobné situace. Cílem těchto seminářů je naučit účastníky těchto kurzů správnému postupu při diagnostice a stanovení způsobu postupu vyšetřování.

Prevence terciální

Terciální prevence je zaměřena na období, kdy k ublížení dítěti již došlo, a je třeba provést všechna nutná opatření k tomu, aby dítěti nebylo dále ubližováno a poškození, k němuž došlo, bylo omezeno na minimum. Jako nejpotřebnější se jeví uskutečnění těchto záměrů:

- Soustavné vzdělávání pedagogických a sociálních pracovníků formou stáží a výcvikových kurzů.
- Působení psychologa, školního či výchovného poradce v každé škole.
- Posílení systému poradenských služeb a institucí, které pomáhají rodinám, které jsou v určitém krizovém období a nejsou schopné sami tuto krizi řešit.
- Je třeba také posílit systém ústavní výchovy zvýšením kvality a funkčnosti výchovných ústavů a zajištění dostatečného počtu míst, především v diagnostických ústavech.
- Škola musí být zaměřena na osobnost dítěte, měla by odpovídajícím způsobem vést děti s ohledem k jejich schopnostem či možným dispozicím.

3.6 Trestní postih šikany

Kolář se šikaně z trestně právního pohledu vyjadřuje takto: „V právní oblasti je pojem šikana používán jako synonymum pro „úmyslné jednání, které je namířeno proti jinému subjektu a které útočí na jeho důstojnost“. Není důležité, zda k němu dochází slovními útoky, fyzickou formou nebo hrozbou násilí. Rozhodující je, kdy se tak děje úmyslně.

Dále musí být splněny tyto podmínky:

- pachatel se dopustil jednání, které splňuje znaky konkrétního trestného činu,
- musí být prokázán úmysl pachatele dopustit se takového jednání a míra společenské nebezpečnosti,
- jeho jednání dosahuje intenzity uvedené v zákoně.

U trestných činů, jejichž podstatou byla šikana, lze proto předpokládat, že právě s ohledem na rozšiřující se případy podobných jednání bude skutek jako trestný čin považován. Šikana bývá postihována podle jednotlivých ustanovení trestního zákona dle charakteru jednání pachatele tímto způsobem:

- jako trestný čin *Ublížení na zdraví podle § 221 trestního zákona* je posuzováno jednání, při kterém u oběti dojde vlivem tohoto jednání k přímé újmě na zdraví,
- jako trestný čin *Omezování osobní svobody podle § 231 trestního zákona* je trestáno jednání pachatele, při kterém jinému bez oprávnění brání užívat osobní svobody. Pod tuto skutkovou podstatu lze zařadit různé formy šikany spočívající např. v zavírání oběti, jejím přivazování nebo nucení setrvávat na určitém místě,
- jako trestný čin *Loupeže podle § 234 trestního zákona* je kvalifikováno násilné odebrání věci, které se dopouští ten, kdo proti jinému užije násilí nebo pohrůžky bezprostředního násilí v úmyslu zmocnit se cizí věci, přičemž není zde rozhodující, jak velkou hodnotu má tato cizí věc, čímž bývá řada obviněných překvapena, neboť násilím získali od spolužáka pouze malou částku peněz nebo věc malé hodnoty, byla kvalifikovaná se všemi důsledky,
- trestný čin *Vydrání podle § 235 trestního zákona* je spáchán, pokud pachatel nutí jiného, aby něco konal, opomenul nebo trpěl. Nezáleží přitom na tom, zda se jedná o skutečné fyzické násilí, nebo pouze o vyhrožování,

- trestného činu *Znásilnění podle § 241 trestního zákona* se dopustí ten, kdo násilím nebo pohrůžkou bezprostředního násilí donutí jiného k souloži nebo jinému obdobnému pohlavnímu styku,
- v případě trestného činu *Pohlavního zneužívání podle § 242 trestního zákona* se jedná o vykonání soulože s osobou mladší patnácti let nebo o pohlavní zneužití takové osoby jiným způsobem,
- trestný čin *Krádeže podle § 247 trestního zákona* postihuje případy, kdy si pachatel přisvojí cizí věc tím, že se jí zmocní a způsobí tak své oběti materiální škodu,
- trestný čin *Poškození cizí věci dle § 257 trestního zákona* se zabývá případy, kdy pachatel zničí, poškodí nebo učiní neupotřebitelnou cizí věc a způsobí tak na majetku oběti škodu.“³⁴⁾

Postup v trestním řízení

Pokud žák vyhledá pomoc u učitele, rozjíždí se velmi citlivé pátrání. Ale ani po odhalení pachatele to škola nemá jednoduché: rodiče agresora učitelům nevěří, a to ani v případě, že škola snese maximum důkazů. Kolikrát je přesvědčí až případný záznam z mobilních telefonů nebo výpovědi svědků, což jsou většinou ostatní žáci ve třídě.

Z trestněprávního hlediska rozeznáváme tři skupiny pachatelů z hlediska věku:

nezletilí pachatelé (do 15 let věku) – z hlediska platné trestněprávní úpravy platí, že k tomu, aby byl pachatel postižen, musí být starší 15 let, protože dle § 11 trestního zákona kdo v době spáchání trestného činu nedovršil patnáctý rok věku, není trestně odpovědný. Tyto osoby se tedy mohou dopouštět činů jinak trestných, které mají znaky

³⁴⁾ Kolář, Michal. Bolest šikanování. 1. vyd. Praha: Portál, 2001, s. 213 - 216.

trestného činu a v jiné věkové skupině by byly trestnými činy. I když trestní odpovědnost osob mladších 15 let náš právní řád nezná, neznamená to ale, že nemohou být postiženi jinak. Nejedná se samozřejmě o sankce ve smyslu trestního nebo přestupkového zákona, ale nezletilý pachatel může být postižen nařízením ústavní výchovy nebo může být nad ním stanovený dohled, což v mnoha případech je dostatečnou hrozbou a sankcí za jednání, které se vymyká běžnému chování.

mladiství pachatelé (15 – 18 let věku) - trestně právní odpovědnost v této věkové kategorii již existuje, ale trestní stíhání je upraveno odlišným způsobem, než je tomu v případě všeobecné trestní odpovědnosti. 35)

dospělí pachatelé (nad 18 let věku) – jsou plně trestně právně odpovědní, tresty za jejich jednání postihuje trestní zákon. 36)

Dále Kolář uvádí: „Ale ani rodiče pachatele šikanování nemusejí být zcela beztrestní a hrozí jim, pokud zanedbávají výchovu svých dětí, nebo vydávají byt i z nedbalosti osobu mladší 18 let nebezpečí zpustnutí tím, že jí umožňují vést zahálčivý nebo nemravný život, že budou obviněni z trestného činu ohrožování mravní výchovy mládeže. Pokud k šikanování došlo v průběhu vyučování, nese plnou odpovědnost škola. Prokáže-li se zanedbání ředitele školy nebo některého pedagoga, může být právně nebo pracovněprávně potrestán. Na školském zařízení lze v oprávněných případech požadovat i náhradu škody vzniklé v důsledku šikany. A to jak náhradu na věcech, tak na zdraví, včetně způsobené psychické újmy. Pokud dítě v důsledku šikany nemohlo např. docházet do školy (vyšší stupeň šikany), nese škola odpovědnost za škody vzniklé rodičům dítěte v důsledku např. uvolnění ze zaměstnání, zajištění hlídání dítěte, zajištění doprovodu do a ze školy apod.“ 37)

35) Zákon č. 218/2003 Sb., O odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a o soudnictví ve věcech mládeže a o změně některých zákonů. In Sbirka zákonů České republiky, 2003, částka 79.

36) Zákon č. 140/1961 Sb., Trestní zákon. In Sbirka zákonů České republiky, 1961, částka 65.

37) Kolář, Michal. Bolest šikanování. 1. vyd. Praha: Portál, 2001, s. 217.

Také pomoc Policie ČR je nezastupitelná. Nicméně pedagogové by měli vědět, co mohou od Policie čekat a jakým způsobem jim může pomoci. Na řešení pokročilého stádia kriminální šikany musí spolupracovat více odborníků: třídní učitel, výchovný poradce nebo školní preventivní pracovník, ředitel školy, specialista na problematiku šikanování ze servisního zařízení – pedagogicko-psychologické poradny, střediska výchovné péče, OS Společenství proti šikaně apod., policista (nejlépe odborník zaměřený na problematiku kriminality mládeže), sociální kurátor. Zatím je koordinovaný postup uvedených odborníků výjimkou.

Pokud všechny tyto orgány mají účinně bojovat proti šikaně, potřebují účinnou podporu v legislativní oblasti, tedy v zákonech, které vytváří a schvaluje Parlament České republiky. Že by ale byli v tomto směru naši zákonodárci aktivní se bohužel říci nedá. V současné době se uvažuje o snížení hranice trestní odpovědnosti, která by měla klesnout na čtrnáct let. Dále se uvažuje o zavedení britského modelu, podle kterého by rodiče přebírali odpovědnost i za činy svých dětí spáchané ve škole.

3.7 Řešení šikany ve světě

V anglicky hovořících zemích se tento jev označuje pojmem *bullying*.

Jedním z prvních odborníků, který poukázal na problém šikany byl americký psycholog Philip G. Zimbardo, který uskutečnil v létě 1971 na Stanfordské universitě v Kalifornii zajímavý experiment. Zkoumal v něm u náhodně vybraných dobrovolníků jaký vliv mají na chování člověka speciálně vybrané společenské role. Zde šlo zvláště o role vězeňských dozorců. Zimbardo zjistil, že sama sociální role udělala z některých „dozorců“ po několika dnech surové bachaře. Ti zejména v době, kdy si mysleli, že nejsou sledováni, šikanovali „vězně“ a dopouštěli se na nich takových krutostí, že experiment, který byl plánován na dva týdny, musel být v zájmu modelových vězňů zrušen už po šesti dnech. Experiment vedl v odborné veřejnosti k hlubokému zamyšlení nad psychologickými kořeny krutosti v duši běžného člověka „z ulice“. Současně vedl i k zamyšlení nad problémem zdrojů této formy lidské brutality – šikany.

Kolář k tomuto uvádí: „V posledních 20 až 30 letech se školní šikanování stalo předmětem mezinárodního zájmu. Jako první se výzkumu šikanování začali věnovat ve Skandinávii, následovalo Japonsko, Velká Británie a Irsko. Nyní probíhá výzkum v řadě evropských zemí, v Austrálii, na Novém Zélandu, Kanadě a ve Spojených státech. Ukázalo se, že tento fenomén je mnohem rozšířenější, než se předpokládalo. Komparativní studie například ukázala, že v Anglii je šikanováno přibližně 40 % dětí, což odpovídá i výzkumům v ČR.

Pro zlepšení situace v boji proti šikaně byly vytvořeny programy, spočívající v školních intervencích. První rozsáhlá školní intervenční kampaň byla na celonárodní úrovni zahájena v roce 1983 v Norsku. Ve školách byly rozdány dotazníky, naučné materiály a videa pro učitele, rady pro rodiče a byla provedena celková masová publicita. Tato kampaň probíhala ve dvojím provedení. Jedna byla vedena E. Rolandem a druhá doplněná rozsáhlým intervenčním programem D. Olweusem. Roland, který výzkumně sledoval 37 škol ve Stavangeru, zjistil, že od roku 1983 do roku 1986 nenastal žádný pokles šikanování. Co mohlo stát za takovým neúspěchem?

Domnívám se, že zde chyběla systematictější intervence, vlastní kampaň měla pouze povrchní záběr, sama o sobě je naprosto bezmocná. Významnější pozitivní změna vyžaduje zejména výcvik pedagogů a zavedení speciálního programu s podporou supervize.

Naproti tomu Dan Olweus byl v letech 1983–5 pověřen ministerstvem školství k vedení celonárodní kampaně proti šikanování. Nadstandardní součástí této frontální strategie byl intervenční program What We Can Do About Bullying (Co můžeme dělat se šikanováním) na 42 základních a středních školách v Norsku. Výsledkem programu bylo snížení výskytu šikanování během dvou let o 50 %, a to jak u dívek, tak u chlapců. Kromě toho také děti méně popisovaly asociální chování. Šikanování se nezvyšovalo ani mimo školu. Tyto výsledky jsou mimořádně povzbudivé a jsou doposud největším úspěchem na poli boje proti šikaně.“³⁸⁾

38) Kolář, Michal. Jak na šikanu. Přístup z <http://www.portal.cz/pd-Psychologie dnes 2/2006>.

4. Projekty k potlačení šikany

I u nás, v České republice, se boji proti šikaně věnuje značná pozornost. Jak státní instituce, tak i různé nadace a občanská sdružení pracují na vytváření a postupném zdokonalování projektů, které mají v boji proti tomuto nežádoucímu jevu výrazně pomoci.

Z tohoto důvodu jsem se rozhodl, že pro příklad ve své práci zmíním tři, dle mého názoru, významné a dobře propracované projekty. Prvním projektem, o kterém bych se rád zmínil, je Systém včasné intervence, který již úspěšně funguje ve městě, kde žiji a pracuji, ve Svitavách. Jedná se o systém, který zjednodušuje systém práce s mládeží, dopouštějící se veškerého delikventního jednání, tedy i šikany. Další dva projekty, MIŠ a CHIPS, jsou projekty s celostátní působností, zaměřené k boji proti šikaně, které již delší dobu úspěšně napomáhají všem, kdo tuto pomoc v oblasti potlačování šikany potřebují.

4.1 Systém včasné intervence (SVI)

„Systém včasné intervence (dále jen SVI) je způsob práce a komunikace v oblasti sociálně-právní ochrany dětí a mládeže a prevence kriminality, jehož prostřednictvím vykonávají sociální, zdravotní, justiční a školské orgány, Policie ČR, městská policie a nestátní organizace systematickou a nepřetržitou práci s kriminálně rizikovými dětmi a jejich rodinami.

SVI je včasná intervence při predelikventním a delikventním jednání, včasná pomoc dětem opakovaně se dostávajících do sítě orgánů činných v trestním řízení a jejich rodinám, efektivní řešení konfliktních situací způsobených delikventním chováním, prevence páčání další trestné činnosti, odklon dětí a mladistvých od kriminální kariéry a cílená snaha o satisfakci oběti.

Primárním nástrojem pro dosažení shora uvedených cílů je informační systém využívající maximální měrou moderní technologie a postupně se zlepšující dovednosti zástupců zapojených subjektů při jejich praktickém využívání. Snahou je pomocí počítačového propojení institucí zabývajících se trestnou činností dětí a mládeže a oblastí sociálně-právní ochrany urychlit a zefektivnit veškeré postupy i metody práce a využívat beze zbytku dnes velmi moderních legislativních nástrojů přijatých pro tuto oblast.

Cílem projektu je věnovat se s maximální intenzitou období před spácháním provinění(činu jinak trestného), kdy existuje řada signálů o problematickém chování nebo nevyhovujícím prostředí v okolí dítěte. Za tímto účelem byla pomocí počítačového propojení všech zainteresovaných subjektů vytvořena aplikace SVI, jejíž hlavní úkoly jsou rozděleny do dvou základních rovin, které odpovídají hlavním záměrům projektu.

Hlavními záměry aplikace SVI jsou:

Zajištění maximální možné informovanosti všech subjektů zabývajících se oblastí trestné činnosti dětí a mládeže v co nejkratším čase o:

- nezletilých i mladistvých pachatelích trestné činnosti včetně podrobného popisu jejich delikventního chování nebo jednání,
- uložení a průběhu přijatých výchovných, ochranných či trestních opatření, případně postupu pracovníků orgánů sociálně-právní ochrany dětí při řešení závažných výchovných problémů,
- dětech, které jsou v péči orgánů sociálně-právní ochrany.

Jde tedy především o vytvoření podmínek pro možnost efektivním, rychlým a bezpečným způsobem oznámit do systému SVI:

- podezření na týrání nebo zneužívání dětí,
- závažné výchovné problémy,
- další okolnosti nezbytné pro činnost příslušných orgánů.

Záměry i veškeré činnosti realizované v souvislosti nebo prostřednictvím SVI jsou vedeny s jediným cílem, kterým je včasná a úspěšná intervence u konkrétního klienta směřující k jeho celkové nápravě nebo alespoň zmírnění rizik pro něho samotného, pro jeho rodinu, bezprostřední okolí i celou společnost.

Na přípravě a realizaci projektu se podílely následující subjekty:

- Odbor prevence kriminality Ministerstva vnitra ČR
- Odbor rodinné politiky Ministerstva práce a sociálních věcí ČR
- Úřad na ochranu osobních údajů prostřednictvím pověřených inspektorů a kontrolních orgánů
- Odbor sociálních věcí a zdravotnictví MÚ Svitavy prostřednictvím oddělení sociální prevence a sociálně-právní ochrany
- Městská policie Svitavy
- Policejní prezidium Policie ČR
- Okresní ředitelství Policie ČR Svitavy, prostřednictvím Služby kriminální policie a vyšetřování a Obvodního oddělení PČR Svitavy
- Probační a mediační služba ČR prostřednictvím Střediska probační a mediační služby ve Svitavách
- Okresní státní zastupitelství ve Svitavách
- Okresní soud ve Svitavách
- Školy a školská zařízení správního obvodu Svitavy
- Nemocnice ve Svitavách prostřednictvím dětského oddělení a oddělení psychiatrie
- Dětské lékaři ve Svitavách a okolí

Cílem projektu SVI je funkční propojení institucí působících na poli prevence kriminality, sociální prevence a sociální patologie. Toto je zvláště důležité v dnešní době, kdy systém péče o delikventní mládež v posledních letech v mnoha ohledech selhává. Umožňuje propad stovek dětských a mladistvých delikventů mimo něj.

Spíše než využívání moderních sociálních metod, které se zaměřují na posílení klientových schopností vyrovnávat se přijatelným způsobem s rizikovými situacemi, přetrvává administrativně represivní přístup sociální práce. Netvoří ucelený komplex, ale soustavu mezi sebou nekomunikujících subjektů. Většina institucí se zaměřuje na řešení konkrétních událostí bez návaznosti na minulost či budoucnost klienta. Instituce podílející se na řešení trestné činnosti dětí a mládeže žijí samy vlastním životem, postupně svazovány řadou nejrůznějších vnitřních předpisů a pokynů, které efektivní způsoby spolupráce často aktivních jedinců nebo skupin výrazně omezují. Existující „systém“ se jeví jako drahý, neefektivní a koncepčně nevyhraněný. Klient a jeho stav se tak spíše odsouvá do pozadí.

Snahou realizátorů SVI je na základě aplikace podkladů z pilotního projektu „Centra včasné intervence“ v Ostravě odzkoušení a doplnění projektu ve městě menší velikosti s tím, že ve Svitavách je provázanost jednotlivých zainteresovaných složek ještě výraznější, širší (zapojující systematicky více konkrétních subjektů). Současně mezi většinou pracovníků existuje nejen vzájemný osobní kontakt, ale spojují je také velmi dobré výsledky řady společných projektů realizovaných ve městě Svitavy v oblasti prevence kriminality v průběhu let 1998 – 2004. Také technické podmínky ve Svitavách jsou vzhledem k velikosti města jednodušší a infrastruktura je díky rozsáhlým a koncepčním investicím v minulých letech technicky dokonalejší. To byl jeden z důvodů, proč došlo i ke změně názvu mající širší ambice přesahující rámec města.

Tento technicky, organizačně i finančně náročný projekt vznikl ze společné iniciativy města Svitavy a Odboru prevence kriminality MV ČR. Důvodem realizace projektu právě ve Svitavách byla velmi dobrá spolupráce všech dotčených subjektů a také velmi dobré technické předpoklady související s celkovou filosofií tzv. městského informačního systému, který dlouhodobě vytvářel předpoklady pro využití technických řešení nezbytných pro obdobné projekty.

Výsledkem těchto jednání byl podpis dohod o spolupráci všech zúčastněných subjektů v říjnu 2004. Projekt byl realizován v roce 2004, v průběhu roku 2005 probíhal jeho zkušební provoz. V současnosti je systém plně funkční. Na jeho využívání se podílí celkem 11 institucí, které zahrnují 56 aktivních uživatelů (sociálních pracovníků, policistů, strážníků, státních zástupců, soudců, učitelů, lékařů, psychologů apod.).

Popis hlavních činností v rámci aplikace SVI

Činnosti prováděné v souvislosti s využíváním aplikace SVI lze rozdělit do těchto tří základních kategorií, které vzájemně a provázaně slouží k naplňování cílů projektu:

- Poskytování informací orgánům Oddělení sociálně právní ochrany dětí (dále jen OSPOD).
- Zpracování, evidence a archivace informací orgány OSPOD včetně zahrnutí poznatků z vlastních šetření.
- poskytování informací orgány OSPOD příslušným institucím (orgánům činným v trestním řízení a PMS).

Z výše uvedeného jednoznačně vyplývá, která instituce je odpovědná za vedení vlastní aplikace SVI. Je to příslušný orgán OSPOD. V této souvislosti jsou klíčovými právními normami zajišťujícími možnou existenci aplikace veškeré zákony a právní předpisy, které se vztahují k činnosti těchto orgánů. Obecně platí, že za každý informační systém musí odpovídat ten, kdo jej zřizuje a spravuje. Jeho odpovědnost je zřejmá. Nesmí ležet mimo pravomoc ani působnost tohoto orgánu. Všechny další subjekty, které vstupují z hlediska své činnosti do systému, musí respektovat pravidla, kterými je vázán správce aplikace (OSPOD). Platí to i v případě, že vstupující subjekt disponuje rozsáhlejšími pravomocemi nebo větší územní působností.

Poskytování informací orgánům OSPOD

V této souvislosti se konkrétně jedná o zajištění maximální možné informovanosti pracovníků OSPOD o nezletilých i mladistvých pachatelích trestné činnosti včetně podrobného popisu jejich delikventního chování nebo jednání. Zdrojem informací jsou v této souvislosti informační systémy Policie České republiky (dále jen PČR), které v sobě zahrnují oznámení fyzických a právnických osob o jednání tohoto typu nebo vlastní zjištění policistů přímo v terénu. Dalším zdrojem jsou informace strážníků obecní policie a tzv. externích subjektů. Jimi jsou zejména školy a školská zařízení, zdravotnická zařízení, ambulance lékařů – pediatrů apod.

Cílem je shromáždění maximálního množství informací k delikventnímu chování jednotlivých klientů tak, aby pracovníci OSPOD mohli na základě těchto informací vyhodnotit aktuální stav a zahájit vlastní činnosti směřující na pomoc danému klientovi a nebo rodině.

Zpracování a evidence informací orgány OSPOD včetně zahrnutí poznatků z vlastních šetření.

Vlastní evidenci tvoří informace o klientovi a jeho rodině, které jsou ze zákona o sociálně-právní ochraně těmto orgánům vyhrazeny. Do takto vytvořené databáze osobních údajů (na kartě klienta) mají přístup pouze určené pracovníci OSPOD, kteří současně ke každému klientovi vedou spis, jenž je tvořen stručnou charakteristikou problémů klienta, vyplývající z doposud zjištěných a ověřených údajů poskytnutých shora uvedenými subjekty, které byly následně prověřeny a verifikovány pracovníky OSPOD. Dále je ve spise samostatně uveden definovaný sociálně – nápravný program, který si na základě předchozích informací o problémech daného klienta vytváří přímo každý odpovědný pracovník OSPOD. Současně spis obsahuje stručnou charakteristiku cílů, které si pracovník OSPOD u daného klienta stanovil. Ve spise je podrobně uvedeno konkrétní naplňování přijatých opatření pracovníky OSPOD, případně jiných orgánů podle povahy řešeného problému. Do budoucna bude systém umožňovat i přiřazení nascanovaných dokumentů, které jsou pracovníkům OSPOD k danému klientovi zasílány ostatními orgány nebo institucemi.

Bezpečnostní prvky aplikace SVI

Každý přístup do aplikace probíhá pomocí hesla, které jednoznačně identifikuje uživatele a jeho veškerý pohyb v aplikaci (jaké informace využíval, jakým způsobem a v jakém čase). Jednotliví uživatelé aplikace SVI jsou rozděleni do tzv. rolí, přičemž každé roli jsou definována příslušná oprávnění podle tzv. kompetenční matice přístupových práv. Každý uživatel aplikace SVI přihlášený pod svým heslem vidí na obrazovce terminálu pouze jednotlivá tlačítka obsahující pro něj příslušné formuláře.

Jednotlivá oprávnění byla v průběhu realizace projektu ve Svitavách připravena podle shora uvedených platných právních úprav a současně byla doladována ve spolupráci s pracovníky Oddělení rodinné politiky MPSV ČR, Odboru prevence kriminality MV ČR a inspektorů Úřadu na ochranu osobních údajů.

Případné neoprávněné použití dat je v aplikaci SVI snadno dohledatelné a zcela prokazatelné. Uchovávány jsou veškeré přístupy od prvního spuštění aplikace SVI.

System SVI je tedy významným prostorem pro komunikaci se školami, lékaři i dalšími institucemi majícími vztah k této problematice. Problém klienta není obvykle lhostejný nikomu, a pokud tito jednotlivci poznají, jak je jejich konkrétní postavení a příspěvek do systému důležitý, protože se mnohdy stává klíčovým momentem pro úspěšnou práci řady dalších institucí a pracovníků, ke kterým si mohou prostřednictvím systému vytvořit „vztah“, je motivace těchto osob mnohonásobně větší, než při formálních žádostech o spolupráci vyplývající z obecně závazných právních předpisů. Povinnosti v nich obsažené jsou vzdálené každodenní realitě a práci těchto lidí natolik, že obvykle neodhadnou jejich důležitost. System SVI toto prostředí výrazným způsobem mění.

Přínosy a rizika projektu

Z dosavadních zkušeností s realizací projektu SVI a s provozem aplikace SVI lze konstatovat, že cíle projektu jsou postupně plněny. Podstatně se zlepšilo informování orgánů OSPOD co do množství i kvality poskytovaných informací. Nejdůležitější je však doba, ve které je OSPOD o problémech klientů informován. Na těchto základech stojí včasná intervence, i když i tu lze nadále zkvalitňovat výběrem a realizací adekvátních opatření.

Z dosavadních údajů lze vysledovat významné snížení (o 67%) počtu provinění u mladistvých pachatelů nebo činů jinak trestných u dětí do 15 let. V podílu počtu pachatelů („osob“) se jedná meziročně o pokles z celkem 39 pachatelů – delikventů (10 nezletilých a 29 mladistvých) v roce 2004 na celkem 13 pachatelů – delikventů (4 nezletilí a 9 mladistvých) v roce 2005. Podobný poměr je v počtu jimi spáchaných „skutků“. Obvykle se jedná o jeden, výjimečně o dva nebo více. Současně však narůstá

(o 24%) počet výchovných opatření, což lze připsat většímu počtu informací podaných pracovníkům OSPOD a jejich prostřednictvím včasným zásahům u jednotlivců i v jejich rodinách, kdy ještě lze klienta odvrátit vhodně zvolenými opatřeními od páchání delikventního jednání, eventuelně úspěšně řešit další výchovné problémy nebo situaci v rodině. Z hlediska průkaznosti těchto vlivů na vývoj v dané oblasti je však nezbytný větší časový odstup, a to především z důvodů „relativně nízkých absolutních čísel“ a také možného množství jiných vlivů, které mohou na tento stav působit.“³⁹⁾

4.2 Minimalizace šikany (MIŠ)

„Minimalizace šikany (MIŠ) je první projekt v České republice, který hledá systémový a celostátně použitelný lék na boj proti šikaně na školách. Pokud použijeme přírůstek boje s rakovinou, je ve fázi vyvinutého léku, který je třeba řádně otestovat a následně jej učinit široce dostupným - informovat o jeho vzniku pedagogy a vedení škol a na druhé straně rodiče, aby po své škole žádali aktivní zapojení do boje se šikanou. Spočívá v předávání zkušeností a speciální metodiky pro řešení šikany pedagogům a usiluje o její systémové zavádění na školách. Povzbuzuje děti i rodiče, aby se nebáli o šikaně mluvit a vyhledali odbornou pomoc („Straší tě šikana? Neboj se o ní mluvit“).

Tento tříletý projekt iniciovala a financuje Nadace O2 (dříve Nadace Eurotel), byl zahájen 30.srpna 2005. Jeho cílem je na pilotních školách ověřit metody budování bezpečného klimatu a boje proti šikaně. Nadace O2 v něm spojila síly s Linkou bezpečí, kde jsou na problematiku šikany připraveni speciálně vyškolení konzultanti. Za poslední roky totiž na Lince výrazně stoupl počet hovorů, ve kterých děti řeší problém šikanování. Dle interních zdrojů Linky bezpečí za rok 2006 průměrně volají čtyři děti denně se specifickým problémem šikany (1405 hovorů ročně). Z toho se 71,5 % případů týká školní šikany a 25 % šikany mimo školu. Telefónica O2 na jaře roku 2007

39) http://www.svitavy.cz/pkb/projekty/index.php?sk=vl_vyz

slavnostně potvrdila generální partnerství se Sdružením Linka bezpečí, které zahrnuje nejen finanční podporu, ale také technologické zázemí a v neposlední řadě právě odbornou spolupráci v problematice šikany.

Cílem projektu Minimalizace šikany je najít cestu, jak účinně snížit výskyt šikany na škole a zároveň ji následně nabídnout k širokému použití na základních a středních školách v celé ČR.

Důvodem vzniku projektu MIŠ - minimalizace šikany je alarmující výskyt šikany na školách, který je zčásti ovlivněn nejen obecnou neznalostí zákonitostí různých forem a stádií vývoje šikany, ale současně i malou připraveností pedagogů šikanování řešit. Pokud bude vedení školy a pedagogové na řešení šikany odborně připraveni a budou mít navíc oporu v rodičovské veřejnosti, bude možné se šikanou úspěšně bojovat. Název vyjadřuje přesvědčení, že šikanu nelze zastavit či zcela vymýtit, ale lze ji efektivně snižovat či omezovat. Záměrem projektu MIŠ je tedy především předat pedagogické veřejnosti ověřené nástroje a postupy pro práci se šikanou.

Statistiky projektu MIŠ říkají, že se s různou formou násilí setkalo 40 % žáků základních škol. Dalších 45 % bylo svědkem týrání někoho jiného, 21 % dětí zažívá ústrky, posměšky nebo dokonce fyzické násilí každý den. S výskytem šikany ve škole se setkaly již více než dvě třetiny žáků.

Do tříletého projektu se nejdříve zapojili pedagogické týmy 9 základních škol. Byly vybrány školy, které samy aktivně systematicky budují sociálně bezpečné prostředí. Později se do tohoto vzdělávacího programu proti šikaně zapojilo celkem 205 pedagogických pracovníků ze 17 základních škol po celé ČR, zájem škol bohužel převyšoval počet nabídnutých míst. Všichni absolvovali diagnostiku výskytu šikany a ve formě víkendových dílen se účastníci vzdělávali na téma bezpečného klimatu školy, kultury otevřené komunikace a na první pomoc při šikanování.“ 40)

40) <http://www.minimalizacesikany.cz/>

4.3 Projekt CHIPS

„Na základě dlouholeté spolupráce s britskou ChildLine, která nabízí školám ve Velké Británii peer program „ChildLine in Partnership with Schools“ (CHIPS), bylo české Lince bezpečí umožněno převzít její know-how a s partnerskými organizacemi doma i v zahraničí realizovat projekt, zaměřený na prevenci šikany a rozvoj vrstevnických vztahů na školách, zlepšení celkového klima ke zlepšení komunikace mezi žáky a pedagogy, a aplikovat ho v našich podmínkách a prostředí.

Projekt, realizovaný v letech 2006–2007, je vysoce hodnocen Evropskou komisí a na základě garance kvality je financován ve výši 79 % nákladů z fondů EU (program DAPHNE). Pro školy je účast v projektu zdarma. Náklady jsou hrazeny z prostředků nositele projektu a sponzorských příspěvků.

Historie projektu

Projekt ChildLine in partnership with schools vznikl na půdě britské ChildLine v r. 1998. V současné době je do něj ve Velké Británii zapojeno již téměř 800 škol.

ChildLine je nestátní neziskovou organizací provozující mimo jiné telefonickou linku krizové intervence pro děti, která byla předlohou při zakládání české Linky bezpečí. ChildLine poskytla Sdružení Linka bezpečí know how k programu CHIPS, potřebné materiály a vyškolila mezinárodní tým projektu.

Pracovníci Sdružení Linka bezpečí z ČR, Linky detskej istoty ze Slovenska a Stowarzyszenia OPTA z Polska byly proškoleny kolegy z britské ChildLine, seznamují se s nezbytnými detaily programu při návštěvě škol ve Velké Británii, kde program úspěšně běží, a následně své zkušenosti předávají spolupracovníkům, kteří je budou rozvíjet v prostředí tuzemských škol.

V pilotní fázi bylo ve výběrovém řízení vybráno 5 škol z celé ČR. V každé škole se vytvořil tým 12 - 25 mladých lidí, tzv. podporovatelů, jež jsou po proškolení schopni pomáhat svým spolužákům s problémy a obtížemi týkajícími se školy. Celkem se zúčastnilo 2.000 dětí a 85 podporovatelů. Stejně tak i v Polsku a na Slovensku.

Hlavní důraz je kladen na prevenci šikany a ostatních sociálně patologických jevů v prostředí školního kolektivu, na komunikaci a zachování důvěrných informací. Program vychází ze znalostí a zkušeností, jež ukazují, že mladí lidé se spíše svěřují se svými problémy vrstevníkům, než nadřízené autoritě, vůči níž mají zábrany. Pomoc spolužáků je pro ně přijatelnější, než udělování rad ze strany dospělých. Funkce studenta - podporovatele je odlišná od role kamaráda a skutečnosti, které budou podporovateli svěřeny, nemohou být poskytovány žádné třetí osobě s výjimkou přesně vymezených případů, kdy je zapotřebí důvěrnost porušit.

Sdružení Linka bezpečí vychází v tomto projektu zejména z poznatků získaných za 12 let provozu linky telefonické krizové intervence pro děti a mládež - Linky bezpečí.

Oba zdroje ukazují, že narůstá tzv. syndrom rizikového chování v dospívání dětí (např. zvyšující se agresivita projevující se často právě šikanou). Výzkumy dále uvádějí, že i přes jisté zlepšení stále přetrvávají rasové předsudky, hlavně vůči romskému etniku. Dále dochází ke zhoršování chování žáků ve školách, nárůstu agresivity a hrubosti.

O čem je CHIPS ?

- Zaměřuje se na pomoc při řešení výskytu sociálně-patologických jevů na školách.
- Zavádí do škol program vrstevnické podpory.
- Školí budoucí dětské podporovatele a jejich dospělé supervizory.
- Pomáhá mladým lidem více se podílet na věcech, které ovlivňují jejich životy.
- Umožňuje dětem stát se z diváků a přihlížejících aktivním prvkem.
- Podporuje zdravé a bezpečné prostředí ve školách.

V současné době o tento projekt projevilo zájem Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy ČR, takže v případě podpory by se v blízké budoucnosti mohl tento projekt rozšířit na mnohem více škol v celé České republice.“⁴¹⁾

41) <http://www.linkabezpeci.cz/webmagazine/search.asp>

5. Aplikační část - vlastní průzkum

5.1 Stanovení cíle a hypotéz

Moje bakalářská práce se zabývá problematikou šikany ve školním prostředí. Práce má za cíl zjistit, zda je šikana u školní mládeže krizí současného školství či nikoliv. Při studiu odborné literatury jsem zjistil, že mnoho dokumentů a prací se zabývá zjišťováním zkušeností dětí s šikanou, často je popisováno s jakými formami šikany se děti setkali, zda se stali přímými či nepřímými aktéry určité události, ale velmi často zde chyběl popis zkušeností a názorů učitelů, velmi málo odborné literatury se zabývá zjišťováním pohledů na šikanu právě ze strany učitelů a jiných pedagogických pracovníků, kteří se s tímto jevem setkali.

Z tohoto důvodu jsem se rozhodl jako cíl svého průzkumu zjistit zkušeností učitelů Základních škol a tímto patologickým jevem, na jejich způsoby řešení šikany a na jejich informovanost o projektech, které k potlačení šikany existují. Vytvořil jsem dotazník s dvanácti otázkami, v lednu 2008 na šesti Základních školách ve Svitavách a blízkém okolí jsem prostřednictvím ředitele požádal pedagogický sbor o vyplnění tohoto dotazníku a následné vrácení.

Na základě tohoto stanoveného cíle byly formulovány tyto tři hypotézy:

H1 Respondenti se s šikanou střetávají při své pedagogické činnosti poměrně často.

Hypotéza H1 předpokládá, že se učitelé střetávají s případy šikany poměrně často. Dle výsledků dosavadních průzkumů uvedených v odborné literatuře se pedagogičtí pracovníci s problémem šikany za dobu svého působení již alespoň jednou buď přímo nebo zprostředkovaně setkali.

H2 Respondenti nemají dostatek zkušeností s řešením šikany.

Hypotéza H2 předpokládá, že ačkoliv se pedagogičtí pracovníci s šikanou již alespoň jednou setkali, nemají dostatek zkušeností s jejím řešením, protože vždy se jedná o výjimečný případ, který řeší ředitel školy za spolupráce s odborníky na tuto problematiku a to buď z Pedagogicko - psychologické poradny nebo Policie ČR, popřípadě z jiných institucí.

H3 Respondenti nejsou dostatečně dobře informováni o projektech k potlačení šikany.

Hypotéza H3 se domnívá, že respondenti nejsou dostatečně informováni o projektech, vytvořených pro potlačení šikany, protože existuje tak velké množství různých činností, akcí a materiálů, které směřují nejen k potírání všech patologických jevů, ale i k jiným pedagogickým činnostem, že tito pracovníci nejsou schopni se v nich dostatečně orientovat.

5.2 Text dotazníku

Jmenuji se Luděk Sapara a v současné době v rámci kombinovaného studia studuji obor Sociální pedagogika na Institutu mezioborových studií Univerzity Tomáše Bati ve Zlíně. Tématem mojí bakalářské práce je Šikana u školní mládeže jako krize současného školství.

V rámci této práce jsem se rozhodl provést průzkum, který je zaměřený na zjištění úrovně znalostí pedagogů k této problematice. Z tohoto důvodu si Vás povolují požádat o vyplnění tohoto dotazníku, který je samozřejmě anonymní a poslouží pouze k získání pravdivých poznatků o této problematice. Za vyplnění a vrácení dotazníku Vám předem děkuji.

1. Ve svém pedagogické praxi jsem se s šikanou:

- a) nesetkal(a)
- b) setkal(a) pouze jednou
- c) setkal(a) vícekrát
- d) nevím, nepamatuji se

2. Na to, že v kolektivu dětí probíhá šikana jsem zjistil(a)

- a) sám
- b) svěřila se mi oběť šikany
- c) řekly mi o tom děti
- d) jiným způsobem

3. Tento problém jsem řešil(a)

- a) sám
- b) společně s kolegou nebo kolegy
- c) s ředitelem, popř. jiným výchovným pracovníkem
- d) neřešil(a)

4. K řešení problému šikany mám poznatků a zkušeností

- a) velmi mnoho
- b) dostatek
- c) nedostatek
- d) velmi málo

5. O problematice šikany jsem školení nebo jiný vzdělávací program absolvoval(a)

- a) již mnohokrát
- b) asi tak dvakrát
- c) pouze jednou
- d) ani jednou

6. Problematika šikany mě

- a) velmi zajímá, mám o ní velmi dobrý přehled
- b) zajímá, mám o ní dostatečný přehled
- c) zajímá pouze okrajově, informace o ní nevyhledávám
- d) nezajímá mě

7. Dle mého mínění je šikana problém

- a) velmi závažný
- b) vážný
- c) ne moc vážný
- d) žádný

8. Co znamená zkratka SVI

- a) vím velmi dobře
- b) jsem již někdy slyšel(a)
- c) si nevzpomínám
- d) nikdy jsem ji neslyšel(a)

9. Co znamená zkratka MIŠ

- a) vím velmi dobře
- b) jsem již někdy slyšel(a)
- c) si nevzpomínám
- d) nikdy jsem ji neslyšel(a)

10. Co znamená zkratka CHIPS

- a) vím velmi dobře
- b) jsem již někdy slyšel(a)
- c) si nevzpomínám
- d) nikdy jsem ji neslyšel(a)

11. O těchto programech si myslím, že

- a) jsou to velmi dobrá opatření, která jsou velmi potřebná
- b) snad pomůžou při řešení problémů šikany
- c) s řešením problému šikany nepomůžou
- d) nejsou vůbec potřebné

12. Pro zlepšení výsledků boje proti šikaně by se dle mého názoru mělo udělat toto:

Děkuji Vám za upřímné odpovědi a za Váš čas.

5.3 Způsob provedení a zpracování dat

Průzkumné šetření si jako formu výzkumného nástroje zvolilo anonymní dotazníkové šetření vlastní konstrukce.

Dotazník je metoda hromadného získávání údajů pomocí písemných otázek. Dělí se podle formy otázek na položky otevřené – nestrukturované a uzavřené – strukturované. Lze použít i škálové položky. Podle účelu se dotazník dělí na zkoumání názorů, postojů, zájmů, vybraných znaků aj. 42)

V dotazníku bylo vytvořeno jedenáct uzavřených otázek, otázky č. 1. - 3. řeší výskyt a řešení šikany, otázky č. 4. - 7. zkoumají zkušenosti a názory na tuto problematiku, otázky č. 8 - 11 zkoumají povědomí respondentů a třech projektech, které ve své práci zmiňují, a poslední otevřenou otázkou, kde bylo respondentům umožněno, aby vyjádřili svůj názor na způsob, jakým by se mělo docílit zlepšení výsledků boje proti šikaně.

Dotazník měl formu tištěného textu na obou stranách formátu A4. Pro výzkumné šetření bylo použito 84 ks formulářů. Tyto byly distribuovány do škol v lednu 2008. V únoru 2008 byla návratnost anketních dotazníků v počtu 70 ks. Sběr dat a jejich statistické vyhodnocení bylo ukončeno koncem března 2008.

Ke zpracování získaných údajů byla použita empirická metoda, analýza získaných dat byla pro lepší přehlednost a názornost graficky zpracována.

Do anketního šetření bylo zařazeno těchto šest škol v okrese Svitavy:

Základní škola Radiměř, č.p. 71

Základní škola Opatov, č.p. 139

Základní škola Hradec nad Svitavou, č.p. 496

Základní škola, ul. Riegrova, č.o. 4, Svitavy

Základní škola, ul. T. G. Masaryka č. o. 27, Svitavy

Speciální základní škola, ul. Dr. Milady Horákové č. o. 44, Svitavy

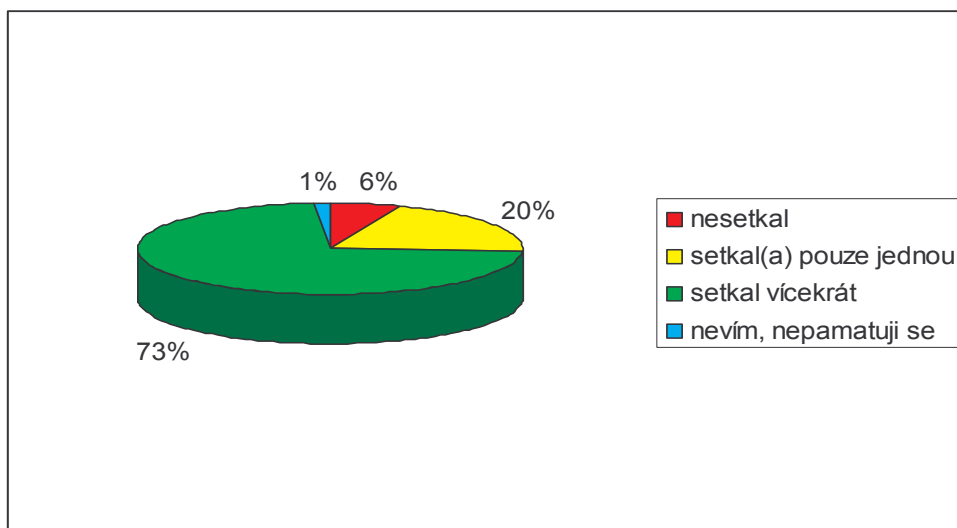
42) Hartl, Pavel, Hartlová, Helena. Psychologický slovník. 1. vyd. Praha: Portál, 2000, s.121.

5.4 Výsledky průzkumu

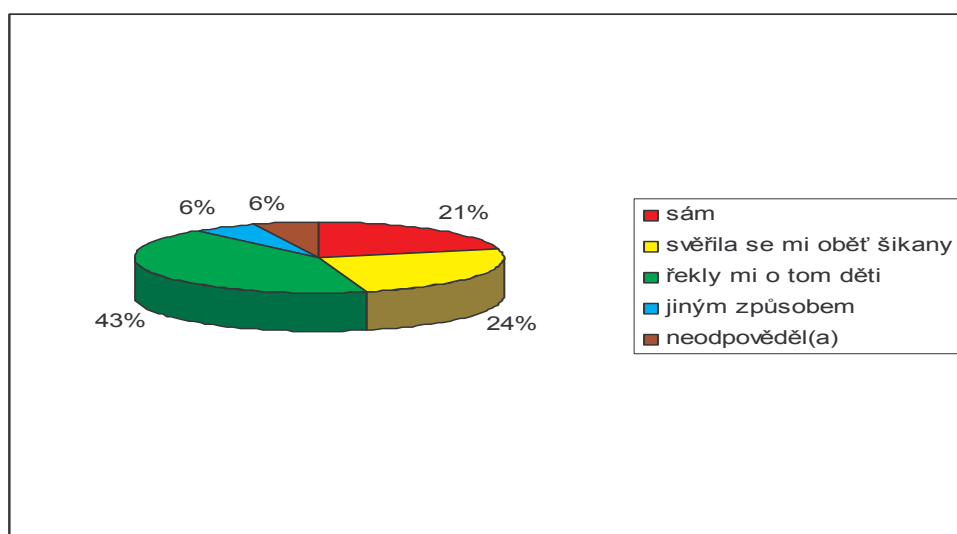
H1 Respondenti se s šikanou střetávají při své pedagogické činnosti poměrně často.

Hypotéza vycházela z těchto tří otázek č. 1 - 3:

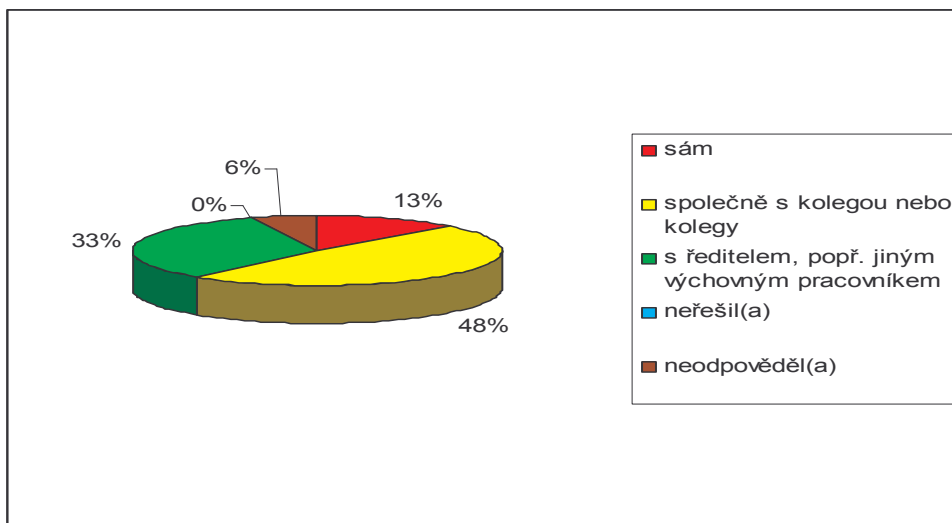
1. Ve své pedagogické praxi jsem se s šikanou



2. Na to, že v kolektivu dětí probíhá šikana jsem zjistil(a)



3. Tento problém jsem řešil(a)



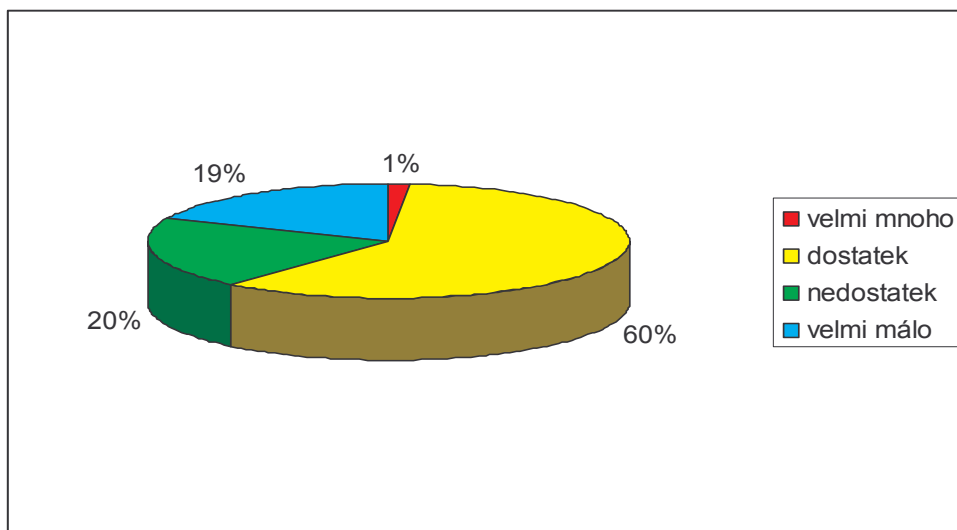
Z výsledků vyplývá, že naprostá většina respondentů se s šikanou setkala již vícekrát, nejčastěji se o ní dozvěděli od dětí nebo přímo od oběti šikany. Tento problém řešili buď společně s kolegy, s ředitelem nebo jiným výchovným pracovníkem. Tyto odpovědi potvrzují předpoklad, často uváděný v odborné literatuře, že se pedagogové se šikanou setkávají velmi často a že tedy šikana není ve školách výjimečným jevem.

Hypotéza H 1 byla potvrzena.

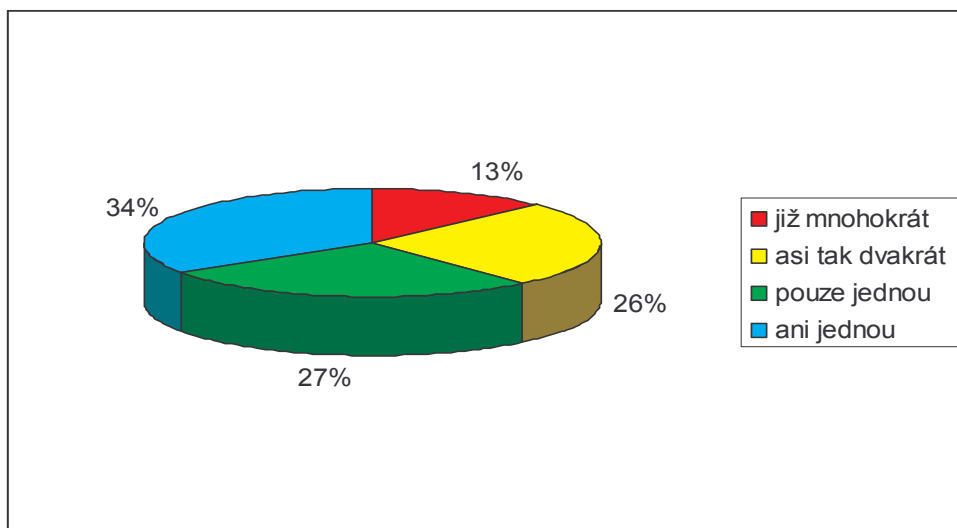
H2 Respondenti nemají dostatek zkušeností s řešením šikany.

Tato hypotéza vycházela z otázek č. 4 - 7:

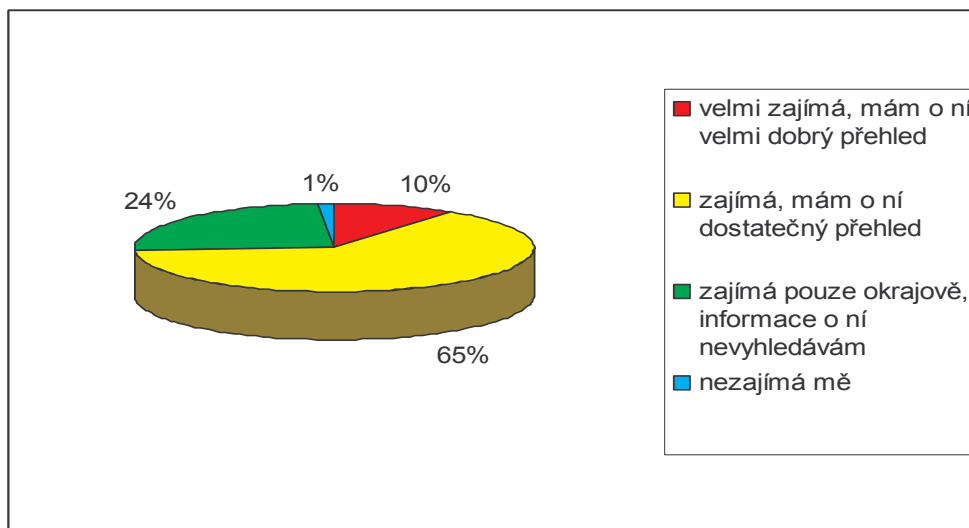
4. K řešení problému šikany mám poznatků a zkušeností



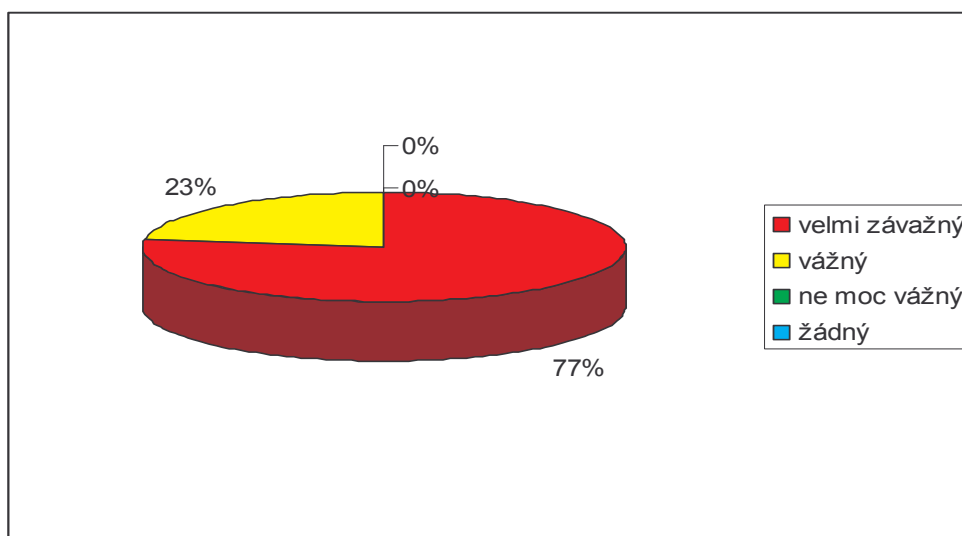
5. O problematice šikany jsem školení nebo jiný vzdělávací program absolvoval(a)



6. Problematika šikany mě



7. Dle mého mínění je šikana problém



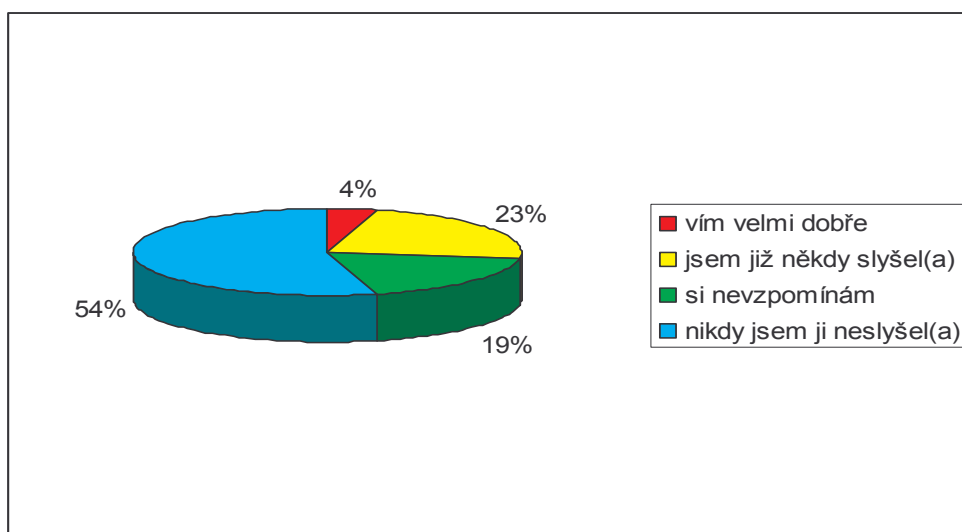
Z výsledků této části průzkumu vyplynulo, že učitelé mají dostatek poznatků a zkušeností, přitom ale pouze minimum pedagogů k tomuto problému absolvovalo více než dvě školení nebo jiný vzdělávací program, většinu z nich problematika šikany zajímá a mají o ní dostatečný přehled. Považuji za velmi důležité zjištění, že všichni respondenti se vyslovili v tom smyslu, že šikany považují za vážný a závažný problém.

Hypotéza H 2 byla vyvrácena.

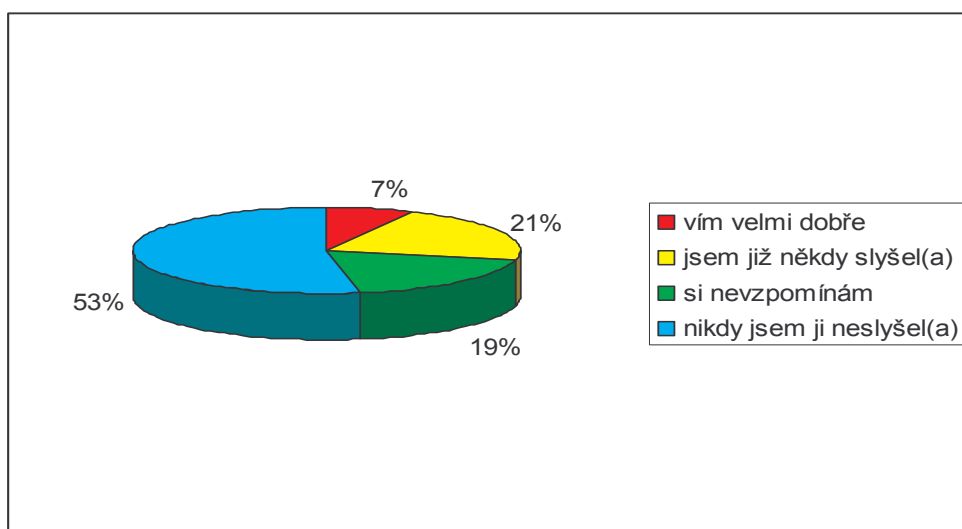
H3 Respondenti nejsou dostatečně dobře informováni o projektech k potlačení šikany.

K ověření této hypotézy byly vytvořeny otázky č. 8 - 11:

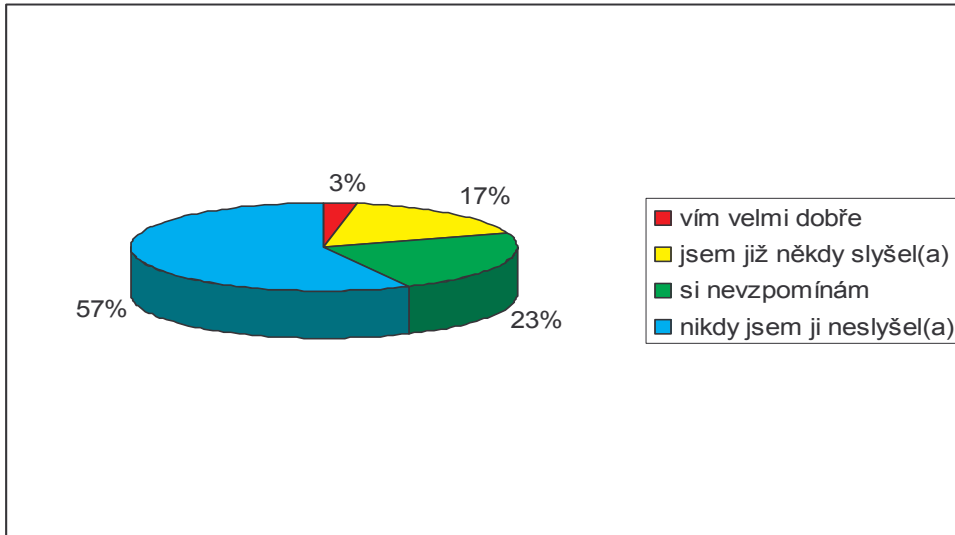
8. Co znamená zkratka SVI



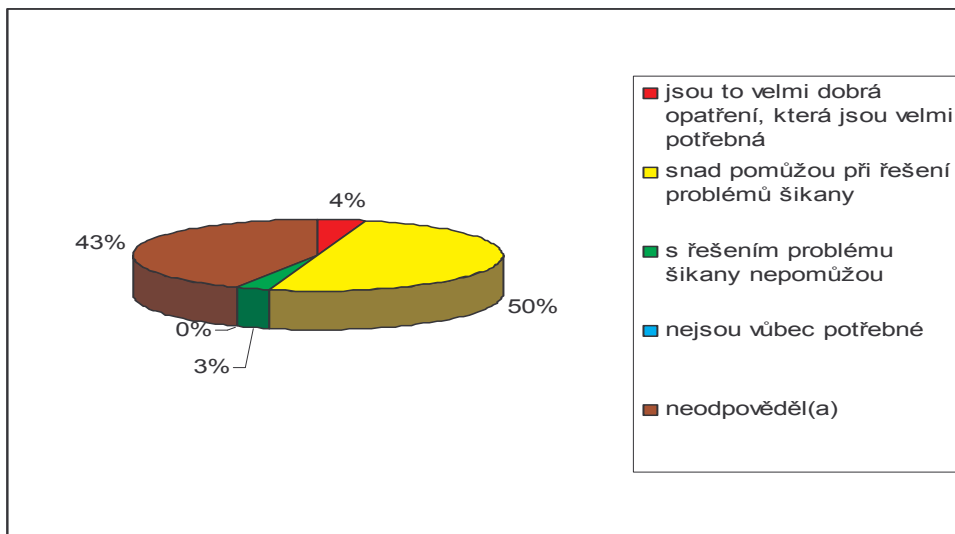
9. Co znamená zkratka MIŠ



10. Co znamená zkratka CHIPS



11. O těchto programech si myslím, že



Tato část výsledků dotazníkového průzkumu ukázala, že více než polovina všech respondentů o projektech SVI, MIŠ nebo CHIPS nikdy neslyšela a tedy ani neodpověděla na otázku č.11, která měla zkoumat názory na tyto projekty. Menší část o těchto projektech někdy slyšela, ale pouze 10 respondentů z celkového počtu 70 se vyslovilo v tom smyslu, že je zná velmi dobře.

Toto zjištění není moc povzbudivé, je zarážející především u projektu Systému včasné intervence, který ve Svitavách již několik let úspěšně funguje a s kterým by tedy učitelé měli přicházet do styku. Skutečnost je ale jiná, pravděpodobně se tomuto projektu v každé škole věnuje pouze jeden pracovník, který v případě potřeby posílá do SVI informace z jejich školy.

Celkové povědomí o projektech k potlačení šikany je velmi nízké, z vlastní zkušenosti, kterou jsem získal při své praxi v Základní škole v Hradci nad Svitavou, mohu říct, že učitelům jednotlivé projekty splývají v jeden, většinou o něm slyší v době jejich prvotní propagace, ale později s těmito projekty již nepracují, takže na ně zapomenou. Toto jistě není radostné zjištění, nad kterým by se měly odpovědné osoby zamyslet a tento problém vyřešit, protože jinak úsilí lidí, pracujících v těchto projektech nepadá na úrodnou půdu.

Hypotéza H 3 byla potvrzena.

Na otázku č.12 odpovědělo ze 70 respondentů celkem 28 pedagogů. Mezi náměty ke zlepšení výsledků boje proti šikaně učitelé nejčastěji navrhovali kromě důrazu na výchovu dětí v rodině zajištění školního psychologa, který by jako odborník řešil společně s učiteli problémové případy a který by byl k dispozici jak pro učitele, tak i pro žáky v případě řešení problémů, spojených s výchovou dětí. Dále by přivítali více akcí, na kterých by se dozvěděli více o různých problematikách, ale dle jejich mínění mají pro ně větší hodnotu akce, za kterými nemusí jezdit oni, ale naopak školitelé přijedou za nimi do škol, protože v tomto případě se takové akce může zúčastnit více učitelů jedné školy a tito učitelé nemusí takovéto akci věnovat celý jeden pracovní den, jak je tomu v případech, když na školení jezdí. Připadá jim, že většinou problémové případy musí řešit sami, dle svých vlastních zkušeností a poznatků, které ale nemusí být vždy dostačující, což oni samy mnohdy pocítují, ale odborník je v tu chvíli nedosažitelný. Dále by také přivítali zprostředkování více informací o této problematice rodičům, ať už formou besed nebo přednášek, protože jedině tak lze docílit spolupráce rodičů s učiteli. Při neinformovanosti rodičů se setkávají s odmítavým přístupem těchto rodičů, kteří mají pocit, že učitel si na jejich dítě tzv. „zasedl“ v případě agresorů, nebo

že učitel dělá „z komára velblouda“ v případě potencionálních obětí. Dle jejich názoru pouze pokud se dosáhne zlepšení komunikace mezi žákem učitelem a rodičem, pak je možné dosáhnout větší důvěry všech tří stran, což je pro zdárné řešení problémových situací velmi důležité. Ke konkrétnímu problému šikany se vyjádřili v tom smyslu, že považují za velmi důležité řešit již v zárodku každé náznaky šikany, a to důsledně a objektivně, aby děti věděly, že pedagogy jejich problémy zajímají a že jsou schopní a ochotní je řešit.

Z poznatků, získaných od pedagogů dle mého názoru vyplývá, že se jich problém šikany velmi dotýká, uvědomují si jeho závažnost a také nutnost boje proti tomuto nežádoucímu jevu. Jejich odhodlání a ochota se šikanou bojovat je z jejich odpovědí zřejmá, ale myslím si, že někdy mají spíše pocit, že jsou v tomto boji sami, že společnost od nich na jedné straně čeká, že se šikanou budou bojovat, ale na druhé straně jim nevytváří dostatečné podmínky k úspěšnému zvládnutí tohoto boje.

ZÁVĚR

Šikana je komplexní problém pedagogický, psychologický, sociologický a především mravní. Snaha o porozumění tomuto jevu a hledání cest k nápravě staví do ostrého světla závažné nedostatky školského systému v naší zemi i v širším sociokulturním okruhu, ale i bolestné nedostatky a nebezpečné trendy celé společnosti, jimiž jsou zejména ztráta solidarity silných se slabými, upadlé pojetí demokracie, stále větší prostor osobní libovůle, konzumní přístup k životu, podkopávání principu autority, uvolnění a ochladnutí rodinných vztahů a trávení neúměrného množství času nekulturní pasivní zábavou.

Šikanu nestačí odsuzovat, nestačí ji ale ani potírat, především je třeba jí porozumět. Neexistuje totiž jednotný, vždy použitelný recept, co s ní a jak na ni. Každá škola, každá třída a každý případ šikany je jiný a vyžaduje proto individuální přístup a postup. Každá oběť i agresor jsou jedinečnou osobností. Také každá rodina je jiná, co lze poradit jednomu rodiči, není většinou možné použít u jiného rodiče.

Pedagog i rodiče by měli být schopni rozumět dětskému jednání, pochopit jeho příčiny a jeho smysl, aby dovedli šikaně předcházet, a když se už vyskytne, tak se s ní vypořádat a omezit škody, které způsobí, na minimum. Šikana je bezesporu bolestí dnešní doby, ve které všichni musíme žít. Objevuje se v souvislostech, které nás mnohdy překvapí. Zkusme si odpovědět na otázky: „Jaký je náš přístup k životu?“, „Jak je možné, že lidé dokáží být k sobě tak krutí?“, „Jak pěstovat soucit s trpícími, svědomí a solidaritu?“

Odpovědi na tyto otázky nejsou pro nikoho snadné. Myslím si ale, že při hledání odpovědí si musíme uvědomit, jak velký význam zde má komunikace. V latině se slovem *communicare* rozumí *communem reder* - učinit společným. Hlubším významem slova komunikace vyjadřuje latinská věta „*communicare est multum dare*“ - komunikovat znamená mnoho dávat. Pozorný posluchač nevnímá jen informaci, kterou mu druhý předává, ale vnímá současně i jeho postoje, názory, nálady.

V dnešní uspěchané době mnoho z nás nevěnuje pozornost dobré mezilidské komunikaci. Často ani nezjistíme, že nám chce někdo něco sdělit. Nebuďme tedy lhostejní a mluvíme o problému šikany otevřeně a upřímně, protože jedině tak můžeme docílit pozitivních výsledků.

Zde vidím velké možnosti pro platné působení a uplatnění osoby sociálního pedagoga při rozpoznávání problému zvaný „šikana.“ Pedagog, který dokáže i v dnešní uspěchané době se na chvíli zastavit a naslouchat tomu druhému. Pedagog, který dokáže druhého nejenom vyslechnout, ale také spolu s ním nalézt vhodné řešení jeho strastí a bolestí.

Domnívám se, že se mi v mojí práci podařilo dosáhnout cíle, který jsem si vytknul na začátku a to popsat problém šikany a zjistit názory a zkušenosti pedagogů základních škol, a to jednak rozhovory s těmito lidmi při svojí odborné praxi na Základní škole v Hradci nad Svitavou, tak i z dotazníkového průzkumu, jehož výsledky uvádím v aplikační části této práce.

Řešení problému zvaného šikana vidím především ve spolupráci rodičů a školských zařízení. Velmi důležité je, aby téma šikany nebylo mezi učiteli tématem, o kterém se nemluví, aby si ředitelé škol uvědomili, že se i v jejich škole se šikana může vyskytnout a aby se k tomuto problému netočili zády.

Je také důležité, aby rodiče dětí byli o tomto problému informováni, a to již při nástupu dítěte do školy. Aby věděli, že nejenom nedostatek, ale i přemíra lásky a péče o dítě dítěti škodí, protože ho vede spíše k jeho nesoběstačnosti a přecitlivělosti. Takové dítě se pak může stát obětí agresora. Naopak dítě, které nepocituje ze strany rodičů dostatek lásky a péče, se začne o „své místo na slunci“ rvát o to více, čím více je zanedbávané. Stejná situace nastává v případě, když rodiče jsou sami problémovými občany, či jsou na dítě hrubí, zlí a agresivní. Takové děti pak přenáší zlost, lítost a krutost svého okolí na ostatní, slabší spolužáky a stávají se z nich agresori šikany.

Šikana školní mládeže je jistě krizí současného školství, ale omezit tento problém pouze do této oblasti by bylo velkou chybou. Je třeba si uvědomit, že šikana je velice závažný problém současné doby a proto je nutné o něm mluvit, nezavírat oči a neutíkat před tímto problémem s tím, že nás se to netýká. Je to problém celé naší společnosti a týká se tady každého z nás. Jako rodiče i jako pedagogové bychom měli odmalička

učit děti, jak dosahovat svých cílů nenásilným způsobem, jak své agresivní sklony brzdít a vhodně usměřňovat. Na druhé straně ale také vést děti k tomu, aby se dovedly šikaně vyhnout nebo se jí bránit. Přirozená autorita, osobní příklad a kouzlo osobnosti jak rodiče, tak i pedagoga mají pro dítě velký význam a působí na něj více než usměřňování výchovy a poukazování na špatné sociální normy. Je třeba uvádět modely a vzory, jak se cílevědomě chovat pozitivním způsobem. Zde vidím velký prostor svého působení jak v roli rodiče, tak i v roli sociálního pedagoga.

RESUMÉ

Bakalářská práce se zabývá jedním z nejzávažnějších problémů současné společnosti, sociálně patologickým jevem, který se nazývá šikana. Zaměřuje se především na šikanu školní mládeže.

Nejdříve jsou v práci určeny základní pojmy, které se šikanou souvisí, dále je uvedeno působení sociálního prostředí, v kterém školní děti tráví velkou většinu svého života, tedy prostředí jejich rodiny a školy. V další části je popsána šikana od jejich prvotních znaků, druhy, aktéři a stádia jejího vývoje. Je zde také zahrnuta metodika postupu při řešení tohoto jevu, druhy prevence a trestní postih, který hrozí viníkům. V závěru této části je uvedeno několik způsobů řešení šikany ve světě. Dále jsou v práci zmíněny tři projekty, z nichž jeden, Systém včasné intervence, je zaměřen na včasné zjištění veškerých škodlivých sociálně patologických jevů a další dva projekty, Minimalizace šikany a Chips na boj proti šikaně.

V aplikační části jsou uvedeny výsledky dotazníkového průzkumu, který byl proveden na šesti Základních školách ve Svitavách a v blízkém okolí. Tento průzkum oslovil učitelské sbory těchto škol a posloužil k získání informací o zkušenostech pedagogů se šikanou a o jejich povědomí o třech výše uvedených projektech.

ANOTACE

Bakalářská práce se zabývá popisem škodlivého sociálně patologického jevu - šikanou. Obsahuje popis tohoto jevu od jeho prvotních znaků, přes její stádia metodiku postupu při řešení a prevenci tohoto jevu. Věnuje se i trestnímu postihu a způsobům řešení šikany ve světě.

Dále poukazuje na projekty, které byly vytvořeny pro boj s tímto závažným problémem a v aplikační části zjišťuje formou dotazníkového průzkumu názory a zkušenosti pedagogů s tímto jevem.

Klíčová slova

Šikana, sociálně patologický jev, sociální prostředí, trestní postih, projekty, zkušenosti.

ANNOTATION

This Bachelor's work is concerned with the description of harmful social-pathological fact – chicane. It consists of the description of this fact from its first signs, throughout all its stages, methodology of the procedure of solution and its prevention. This work is also concerned with criminal penalties and the way how to solve the chicane in the world.

Then it points out the projects that were developed to fight against this serious problem and in the application part it finds out in the form of a questionnaire teachers' opinions and experience with chicane.

Keywords

Chicane, social-pathological fact, social environment, criminal penalty, projects, experience.

Seznam použité literatury:

- 1) *Zákon č. 140/1961 Sb., Trestní zákon.* In Sbíрка zákonů České republiky, 1961, částka 65.
- 2) *Zákon č. 218/2003 Sb., O odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a o soudnictví ve věcech mládeže a o změně některých zákonů.* In Sbíрка zákonů České republiky, 2003, částka 79.
- 3) *Zákon č. 359/1999 Sb., O sociálně-právní ochraně.* In Sbíрка zákonů České republiky, 1999, částka 111.
- 4) ANTIER, Edwige. *Agresivita dětí.* 1.vyd. Praha: Portál, 2004, 104 s. ISBN 801-7178-808-2.
- 5) BENDL, Stanislav. *Prevence a řešení šikany ve škole.* 1. vyd. Praha: ISV, 2003, 197 s. ISBN 80-86642-08-9.
- 6) ČÍRTKOVÁ, Ludmila. *Forenzní psychologie.* vyd. neuv. Plzeň : Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2004, 431 s. ISBN 80-86473-86-4.
- 7) HARTL, Pavel, HARTLOVÁ, Helena. *Psychologický slovník.* 1. vyd. Praha : Portál, 2000, 776 s. ISBN 80-7178-303-X.
- 8) HAVLÍNOVÁ, Miluše, KOLÁŘ, Michal. *Sociální klima v prostředí základních škol ČR.* Praha: MŠMT, 2001, 25 s.
- 9) JEDLIČKA, Richard, KOŤA, Jaroslav. *Analýza a prevence sociálně patologických jevů u dětí a mládeže.* 1. vyd. Praha: Karolinum, 1998, 169 s. ISBN 80-7184-555-8.
- 10) KOLÁŘ, Michal. *Bolest šikanování.* 1. vyd. Praha: Portál, 2001, 255 s. ISBN 80-7178-513-X.
- 11) KOLÁŘ, Michal. *Skrytý svět šikanování ve školách: příčiny, diagnostika a praktická pomoc.* 1. vyd. Praha: Portál, 1997, 127 s. ISBN 80-7178-123-1.
- 12) KRAUS, Blahoslav, HRONCOVÁ, Jolana. *Sociální patologie.* 1. vyd. Hradec Králové : Gaudeámus, 2007, 325 s. ISBN 978-80-7041-896-3.
- 13) KRAUS, Blahoslav, POLÁČKOVÁ Věra et al. *Člověk-Prostředí-Výchova.* 1. vyd. Brno: Paido, 2001, 199 s. ISBN 80-7315-004-2.

- 14) LOVASOVÁ, Lenka. *Šikana*. 2.vyd. Praha: Vzdělávací institut ochrany dětí, 2006, 27 s. ISBN 80-86991-65-2.
- 15) MAREŠOVÁ, Alena a kol. *Sociálně patologické jevy u mládeže a návrh opatření k omezení jejich vzniku*. 1. vyd. Praha : IKSP, 1997, 154 s. ISBN 80-86008-34-7.
- 16) MATOUŠEK, Oldřich, KROFTOVÁ, Andrea. *Mládež a delikvence*. 1. vyd. Praha: Portál, 1998, 335 s. ISBN 80-7178-226-2.
- 17) MUNKOVÁ, Gabriela. *Sociální deviace*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 2001, 134 s. ISBN 80-246-0279-2.
- 18) MÜHLPACHR, Pavel. *Sociální patologie*. 1. vyd. Brno : PF MU, 2001, 104 s. ISBN 80-210-2511-5.
- 19) NOVÁK, Tomáš, CAPPONI, Věra. *Sám proti agresí*. 1. vyd. Praha: Grada Publishing, 1996, 123 s. ISBN 80-7169-253-0.
- 20) NOVOTNÝ, Petr. *Epidemie delikvence*. 1. vyd. Liberec : Dialog, 2006, 62 s. ISBN 80-86761-45-2.
- 21) ONDREJKOVIČ, Peter. *Úvod do sociologie výchovy*. 2. vyd. Bratislava : Veda, 1998, 386 s. ISBN 80-224-0579-5.
- 22) OSMANČÍK, Otakar. *Etiologie a prevence kriminality*. In NOVOTNÝ, Otto, ZAPLETAL, Josef a kol. *Základy kriminologie*. vyd. neuv. Praha : Karolinum, 1993, 137 s. ISBN 80-7066-821-0.
- 23) ŘÍČAN, Pavel. *Agresivita a šikana mezi dětmi*. 1. vyd. Praha: Portál, 1995, 95 s. ISBN 80-7178-049-9.
- 24) SAK, Petr. *Proměny České mládeže*. 1. vyd. Praha: Petrklíč, 2000, 291 s. ISBN 80-7229-042-8.
- 25) SPURNÝ, Joža. *Psychologie násilí*. 1. vyd. Praha : Euronion, 1996, 134 s. ISBN 80-85858-30-4.
- 26) VEČERKA, Kazimír a kol. *Prevence kriminality v teorii a praxi*. 1. vyd. Praha: Themis, 1997, 159 s. ISBN 80-85821-48-6.
- 27) ZOUBKOVÁ, Ivana. *Kontrola kriminality mládeže*. 1. vyd. Dobrá Voda u Pelhřimova: A. Čeněk, 2002, 231 s. ISBN 80-86473-08-2.

- 28) KOLÁŘ, Michal. *Jak na šikanu*. Přístup z: <http://www.portal.cz/pd>
- 29) *Projekt Chips*. Přístup z: <http://www.linkabezpeci.cz/webmagazine/home.asp>
- 30) *Projekt Minimalizace šikany*. Přístup z: <http://www.minimalizacesikany.cz>
- 31) *Slovník cizích slov*. Přístup z: <http://slovník-cizich-slov.abz.cz/web.php/>
- 32) *Systém včasné intervence*. Přístup z: <http://www.svitavy.cz/pkb/projekty/index.php>